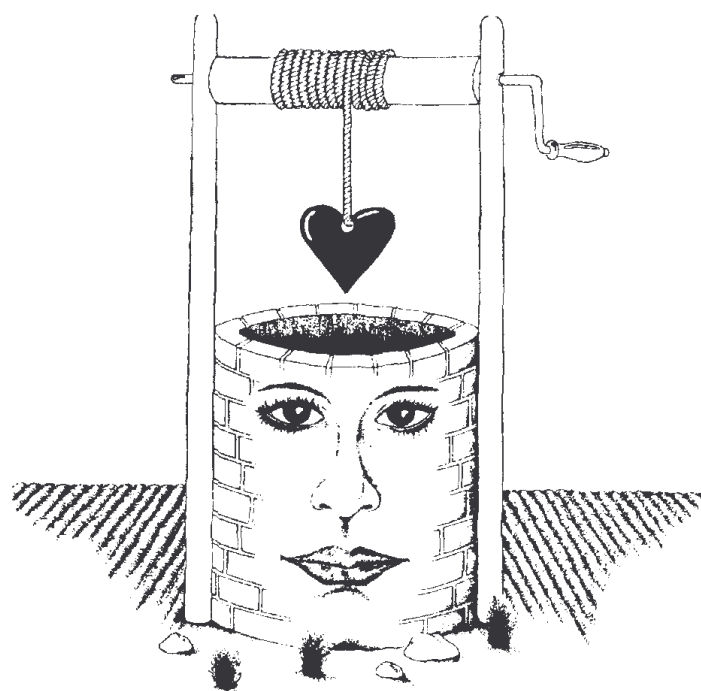
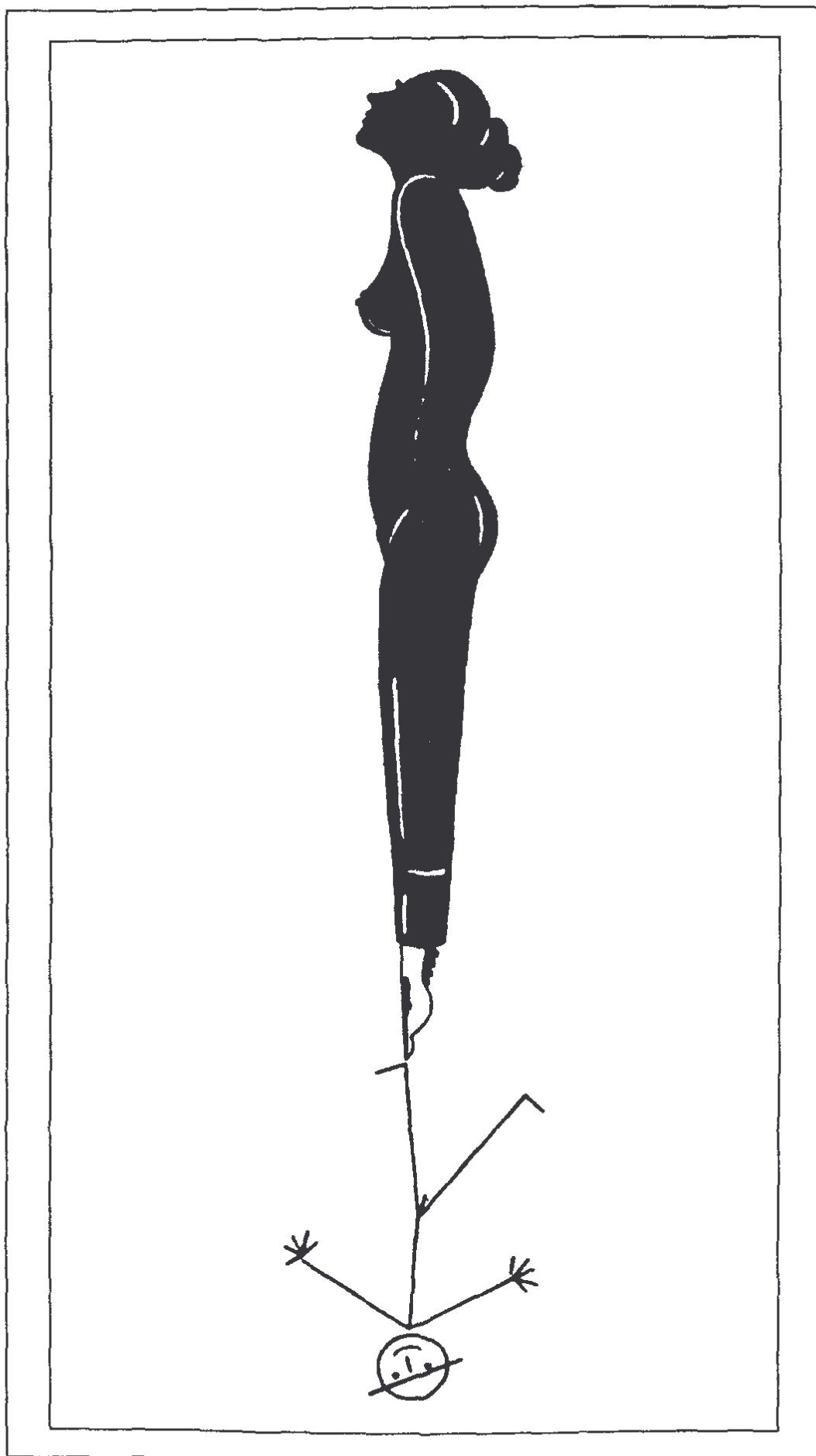

KONTTEXT

Časopis sekce rodinné terapie
Společnosti pro psychoterapii a rodinnou terapii
a
Institutu rodinné terapie
a systemických studií hl. m. Prahy

XI - 3 - 1995

KONTExT

časopis sekce rodinné terapie
Společnosti pro psychoterapii a rodinnou terapii
a
Institutu rodinné terapie a systemických studií hl. m. Prahy

Řídí Miroslav Vyhnálek s redakční radou: Petr Boš, Šárka Gjuričová,
Vladislav Chvála, Jiří Kubička, Zdeněk Rieger, Jan Špitz

Příspěvky zasílejte na adresu redakce Dr. Vyhnálek,
Sokolovská č. 59, 186 00 Praha 8.

Roční předplatné včetně poštovného činí 145,- Kč.
Lze je uhradit na podúčet Sekce rodinné terapie č.: 19-66353-028/0800
u České spořitelny, Jugoslávská č. 19, 120 00 Praha 2.

Vychází čtvrtletně.

ISSN 1210-6208

OBSAH:

I. ÚVOD

Místo úvodu kresby Olivera Solgy (na obálce a uvnitř)
Informace o autorovi v minulém čísle

II. PŮVODNÍ PRÁCE

P. WATZLAWICK: „Chceš-li vidět, uč se jednat“
(str. 5)

I. BLOOMFIELD: Kreativní a destruktivní ohlasy odlišnosti
(*Přeložila D. Janotová*)
(str. 13)

H. KLÍMOVÁ: Rodiny po holocaustu
(str. 21)

M. PREISS: Války v Bosně z pohledu psychologa
(str. 28)

III. KAZUISTIKA

J. ŠIKL: „Náhradní kolébka násilí“
(str. 33)

IV. GLOSY A DALŠÍ KAZUISTIKA

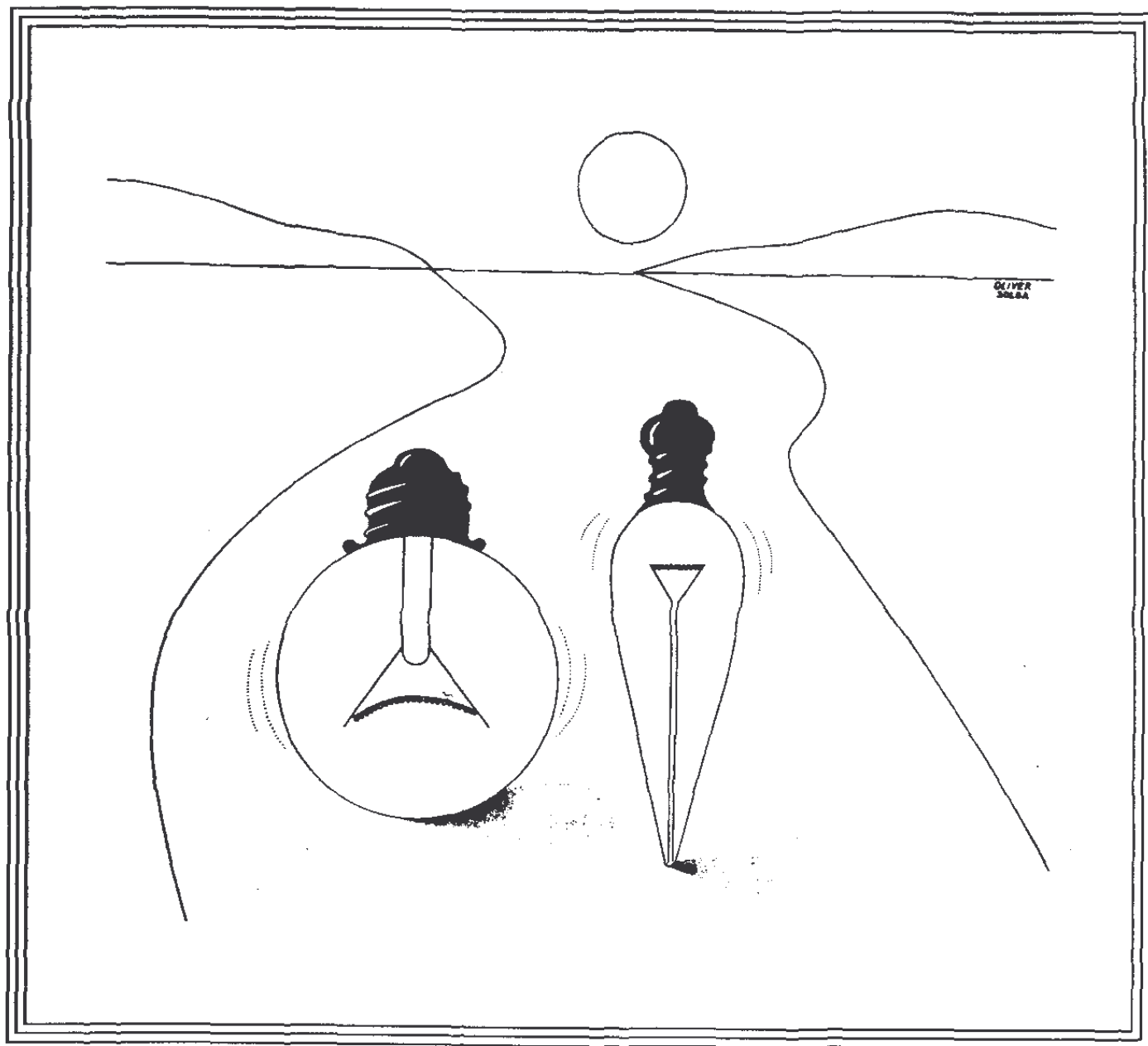
Š. GJURIČOVÁ: Systemické práce v rodinách s problematikou násilí
(str. 37)

V. INFORMACE

S Ivanem Eislerem z Londýna o jeho práci
(str. 42)

VII. MÍSTO ZÁVĚRU

Jaký sen měla holčička ze 4. A v Lounech
(str. 43)

II. PŮVODNÍ PRÁCE

Paul Watzlawick

„Chceš-li vidět, už se jednat“

Tento titul jsem převzal z eseje slavného biokybernetika Heinze von Foerster - jednoho z velkých učitelů *Mental Research Institute*. Nazývá ho svým estetickým imperativem, a ačkoli rozvíjí tento pojem ve velmi odlišném kontextu, vyjadřuje přesto důležitý aspekt našeho dnešního porozumění terapii. (Opomínutí předpony "psycho" před slovem "terapie" není žádným chybným výkonem - tím se budu ještě podrobněji zabývat.)

Nevím, jak vznikl a jak dostal v našem oboru význam dogmatu pravý opak tohoto imperativu - totiž přesvědčení, že se dá teprve potom jinak *jednat*, když už se člověk naučil jinak *vidět* svět. Ať už jsou téze klasických psychoterapeutických škol od základů rozdílné a částečně si protiřečí, jedno mají společné, a to pevné přesvědčení, že *náhled* na původ a vývoj problému v minulosti je předběžnou podmínkou jeho řešení v přítomnosti. Nutný základ tohoto dogmatu spočívá bezpochyby v klasickém modelu kauzality, totiž v předpokladu lineární, kausální "jednosměrky" od minulosti do přítomnosti - modelu, kterému vděčíme za závratné pokroky vědy v posledních 300 letech. Do poloviny našeho století nebylo pochyb o jeho definitivní platnosti. Freud nespatoval např. žádné důvody ve své *Nové řadě přednášek k úvodu do psychoanalýzy* (1961, Sv. 15, str. 189) toto pojetí zpochybňovat. Podle něj existoval "již ve starších a zralejších vědách pevný základ, který byl modifikován a rozvíjen, ale nebyl nikdy opuštěn". Tento poukaz neuvádíme jen z historického zájmu. Z pohledu roku 1993 přispívá k našemu porozumění pomíjivost vědeckých paradigmat - ať už jsme Kuhna (1970) četli nebo ne.

Mohli bychom se naivně domnívat, že samotné dějiny 20. století nás nenechají na jakýchkoli pochybách o hrůzných následcích, rodících se z iluze nalezení definitivní pravdy - a tím také konečného řešení. A přece se teoretický vývoj našeho oboru - s jeho tradičním, přibližně třicetiletým zpožděním oproti ostatním - ubírá nadále po této bludné stezce. Nekonečné "vědecké" debaty a tisíce popsaných stránek knih a časopisů se promarní, aby se dokázalo, že naše pojetí skutečnosti je pravé a pravdivé a "proto" jsou všechny jemu odporující názory nesprávné. Příkladem této iluze je kniha Edwarda Glovera *Freud nebo Jung?* (1956), ve které tento autor potřebuje 200 stran k tomu, aby prokázal to, co by se dalo říci jedinou větou - že Jung se mylí, protože nesouhlasí s Freudem. Glover to potom také na straně 190 učiní, když zjišťuje: "Jak jsme viděli, je hlavním znakem jungovské psychologie popření všech důležitých součástí Freudovy teorie." - Bezpochyby by sepsování takového pojednání bylo ztrátou času, kdyby jeho autor a jeho čtenáři nebyli pevně přesvědčeni o tom, že jejich pojetí je správné a každé jiné, jež se od něj odchyluje, je právě z *tohoto důvodu* nesprávné.

S tím je velmi úzce spojena další epistemologická past, kterou nemůžeme dále ignorovat: dogmatický předpoklad, že *conditio sine qua non* terapeutické změny je odhalení skutečných příčin současného problému v minulosti (tedy terapeutické

přivedení k *náhledu*) způsobuje to, co nazývá filosof Karl Popper *autoimunitisující hypotézou*; tzn. předpoklad, jehož platnost se "prokazuje" jak úspěchem, tak neúspěchem při jeho praktickém použití. (Lepší-li se stav pacienta na základě náhledu tak je to jasným důkazem, je-li tomu naopak, dokazuje to jeho nedostatečný náhled.)

Dalším důsledkem víry v definitivní pravdu je lehkomyšlnost, s kterou se dají čerpat ze světa sporné důkazy. Jak se to dá dělat, je vědecky proslulé, většinou však ne v klinické praxi. Vzorovým příkladem je před několika lety uveřejněná recenze knihy o behaviorální terapii fobií. Vrcholí poukazem recenzenta na to, že autor fobií "definuje způsobem, který je přijatelný pouze pro teoretiky podmiňování, neodpovídá však kritériím psychiatrické definice této poruchy. Jeho vývody se tudíž nemají vztahovat k fobiím, ale k jiným stavům" (Salzmann 1968). Z toho plyne: fobie, která se dá behaviorálně léčit, není z *tohoto důvodu* žádnou fobií. Máme dojem, že mnohým kolegům se zdá důležitější zachránit teorii místo pacienta, což nám připomíná Hegelův výrok: "Když skutečnost neodpovídá teorii, o to hůř pro skutečnost..." (Hegel byl přílišným duchovním velikánem, než aby to mohl myslet jinak než sarkasticky - ale mohu se mýlit. Hegelovský marxismus vzal v každém případě tuto teorii smrtelně vážně - a poukaz na smrtelnost tohoto předpokladu je vším jiným než pouhou stylistickou ozdobou.)

Konečně - stěží si můžeme nadále dovolit propadnout nějakému dalšímu "epistemologickému omylu" (jak jej nazval Gregory Bateson), totiž připisovat vnitřní omezení určité hypotézy *fenoménům*, které má tato hypotéza vysvětlit. Tak *musí* např. v rámci psychodynamické teorie vést odstranění příznaků "nutně" k jejich přesunu a zintenzivnění - ne proto, že tyto komplikace vyplývají z podstaty *duševních daností*, nýbrž protože tato domněnka nutně plyne z premise této *teorie*.

Jestliže se moříme takovými složitými úvahami, nenapadne nás přitom nehorázná fantazie? - Kdyby pověstný zelený marťánek sestoupil na zem a zeptal se nás na naše techniky k navození změny v člověku a my bychom mu je vysvětlili, podrbal by se na hlavě (nebo jejím ekvivalentu) a zeptal by se, jak jsme dospěli k takovým komplikovaným, nesrozumitelným, vyspekulovaným teoriím, místo abychom začali prakticky zkoumat děje, z kterých spontánně, přirozeně plyne změna lidského života na všednodenním základě. Snad bych se pokusil poukázat na to, že už přinejmenším existuje několik historických předchůdců takové nanejvýš rozumné a praktické perspektivy, kterou tak jasně formuloval Heinz von Foerster ve svém estetickém imperativu.

Jedním z těchto předchůdců byl psychoanalytik Franz Alexander, kterému vděčíme za důležitý pojem *corrective emotional experience* (korektivní emocionální zkušenost). Popisuje jej následovně:

Není nutné - a je nemožné - v průběhu terapie znovu prožít všechny potlačené pocity. Terapeutických účinků může být dosaženo bez toho, aby si pacient vzpomněl na všechny důležité podrobnosti své životní historie; k dobrým výsledkům terapie dochází i tam, kde ani jediný takový zážitek nevyjde na povrch. Ferenczi a Rank byli mezi prvními, kdo to rozpoznali a zavzali do terapie. Avšak klasické přesvědčení, že pacient "trpí vzpomínkami" je tak hluboko zakořeněné, že mnohým ještě dnes připadá obtížné posoudit, že pacient netrpí tak svými vzpomínkami, jako svou neschopností vyrovnat se se svými současnými problémy. Přirozeně se současné těžkosti zakládají na dřívějších zážitcích, ale reakce kohokoli závisí na vzorcích chování, které se vytvářely v minulosti (1946, str. 22).

A něco dále Alexander zdůrazňuje, že "tyto nové, korektivní zkušenosti možná vyplývají z přenosové situace, z nových zkušeností nebo z obojího". A zatímco Alexander připisuje zkušenostem z přenosové situace mnohem větší význam - neboť nejsou náhodné, nýbrž se odvozují z odporu analytika před tím, aby se nechal

vmanévrovat do rodičovské role - přesto si je dobře vědom toho, že *současné* okolí může způsobit takové události, které mohou přinést podstatnou a trvalou změnu. Ve svém díle *Psychoanalysis and Psychotherapy* (1956) uvádí výslovně, že "takové intenzivní, emocionální smyslové zážitky nám nabízejí klíč k porozumění překvapivých terapeutických úspěchů, kterých může být dosaženo v podstatně kratším čase, než je to běžné v psychoanalýze" (1956, str. 92).

V této souvislosti poukazuje Alexander (Alexander und French 1946, str. 68-70) na slavný příběh o Jeanu Vajejanovi v *Les Misérables* Victora Huga. Valjean je násilník, který je po odpykání dlouhého trestu v žaláři (který ho učiní ještě brutálnějším) přistižen při krádeži stříbrného ornamentu v biskupově sídle. Je předveden před biskupa, avšak místo aby byl nazván hanebným zlodějem, ptá se ho biskup přátelsky, proč si také neodnesl dva svícny, které byly částí daru od biskupa. Tato dobrota, ve Valjeanově dosavadním vidění světa naprosto nepředstavitelná, v něm vyvolá zmatení, ve kterém potom potká na ulici malého chlapce, Gervaise, hrajícího si s několika mincemi, z nichž jedna mu upadne. Valjean šlápne na minci a zdráhá se ji chlapci vydat. Chlapec pláče, úpěnlivě prosí Valjeana, aby mu ji vrátil, a nakonec odběhne. Teprve nyní se blýskne Valjeanovi, jak kruté bylo jeho chování - ještě před hodinou pro něj samozřejmé - tváří v tvář dobrotě biskupově. Běží za Gervaisem, nemůže ho však najít.

Victor Hugo k tomu uvádí:

Tušil, že milost byla nejsilnější bouří a nejtvrďší ranou, které s ním dosud zatřásly. Kdyby této dobrotě odolával, zůstal by navždy zatrpklý. Aby se jí poddal, musel by překonat nenávist, kterou se jeho srdce plnilo po dlouhá léta činy spolubližních a která mu byla tak drahá. Tentokrát, cítil ještě, to znamenalo zvítězit nebo být poražen. Násilný boj o rozhodnutí mezi touhou po pomstě a dobrotou toho muže právě začal.

Musíme mít před očima, že *Les Misérables* byly uveřejněny roku 1862, tedy asi půstoletí před počátky psychoanalýzy a že bychom zašli příliš daleko, kdybychom v biskupovi viděli předčasněho analytika. Co nám Hugo předvádí je mnohem spíše kdykoli možná zkušenost hluboko zasahující změny, přihodí-li se nepředvídaně a nepředvídatelně určitá událost.

Nevím, zda jiný vynikající psychiatr a autor, Michael Balint, převzal Alexanderův pojem korektivního emocionálního prožitku do svého díla. Ať je tomu jakkoli, najdeme v jeho knize *Aspekte der Regression* (1970) klasický příklad takového zážitku. Jedná se o atraktivní, temperamentní, trochu koketní ženu po dvacítce, jejíž hlavní problém spočíval v neschopnosti dosáhnout nějakého cíle. Na tom se spolupodílela její úzkost, měla-li učinit rozhodnutí, které by se později mohlo ukázat jako nesprávné. Asi po dvouleté analýze ji Balint nabídl v jednom sezení interpretaci, že je pro ni zřejmě velmi důležité, držet hlavu vždy vzhůru a nohama stát pevně na zemi. Na to odvětila, že od dětství se nikdy nepodařilo udělat kotrmelec, ačkoli se o to opakovaně pokoušela a byla z toho velmi zoufalá. Balint navrhl: "No a teď?" - načež pacientka vstala z gauče a ke svému velkému překvapení udělala bezevšeho na koberci bezvadný kotrmelec, což se pro ni ukázalo jako opravdový průlom, který následovalo mnoho osvobozujících změn - emocionálních, společenských, profesionálních. Mezi jiným promovala a vdala se.

Zásadní proměna našeho chápání změny v člověku se udála uveřejněním díla *La construction du réel chez l'enfant* od Jeana Piageta, které vyšlo německy v roce 1975 pod titulem *Der Aufbau der Wirklichkeit beim Kinde*. Piaget v něm dokazuje na základě nesmírně detailních pozorování, že jako děti si původně konstruujeme svět svým explorujícím jednáním a neutváříme si zprvu vnímáním obraz světa a teprve potom

podle toho jednáme. Citujeme zde pouze několik poukazů z tohoto velmi podrobného díla, abych tento odkaz podpořil.

V časovém období (od 3. do 6. měsíce), kterou Piaget označuje jako 3. vývojovou fázi, dítě začíná

„...to, co vidí, uchopovat a předměty, kterých se dotýká, si dávat do zorného pole, krátce, koordinovat svůj vizuální svět se svým taktilním světem“ (Piaget 1975, str. 24).

Později, ve stejné kapitole, Piaget říká, že tyto úkony vedou k vyššímu stupni předpokládané stálosti objektu (str. 48):

Zmizelým obrazům je přiřčen další stupeň stálosti, neboť dítě doufá, že je najde nejenom tam, kde byly ponechány, nýbrž také na místech, které leží v prodloužení jejich dráhy (reakce na pád, přerušovaný vjem atd.). Porovnáme-li však toto stadium s následujícím, zjistíme, že stálost zůstane vázaná výhradně na proběhlý úkon a neimplikuje ještě ideu substantiální stálosti, která je nezávislá na sféře aktivity organismu. Dítě samo nutně předpokládá, že právě zmizelé obrazy uvidí, když pokračuje v obratu nebo poklesu hlavou, nebo v opakovaném hledání právě zakoušeného hmatového dojmu tím, že klesá rukou, atd.

A ještě o kus dále (str. 49):

V této fázi dítě ve skutečnosti nezná mechanismy svých vlastních úkonů a nevymezuje se tak od věcí samotných: Zná jen celkové a nediferencované schéma - nazýváme jej "asimilačním schématem" - které obsahuje v jednom jediném aktu danosti vnějšího vnímání a vnitřní vjemy afektivního, kinestetického atd. charakteru (...). Svět dítěte je ještě stále veškerost obrazů, které vznikají v okamžiku úkonu z ničeho, aby se tam s jejich zmizením zase vrátily. K tomu přistupuje okolnost, že obrazy jsou přítomné déle než dříve, protože dítě se snaží prodlužovat úkony oproti minulosti: tím, že je prodlužuje, nalézá buď znovu zmizelé obrazy nebo přichází na to, že "jsou k dispozici" právě na místě, ve kterém úkon, chápaný ve svém průběhu, započal.

Význam těchto výzkumů pro naše téma se dá stěží přecenit. Piaget ukazuje, že výsledkem exploratorních úkonů je nejenom představa "tam venku" a světa trvajících pro sebe, nýbrž také utváření tak základních pojmů jako kausalita, čas a "utváření universa" (Ausarbeitung der Universum), jak to Piaget nazývá. Podle toho mohou vést různé "úkony" k tvorbě různých "skutečností". Předtím než se znovu vrátíme k našemu tématu, musíme ještě zmínit jiné momenty obratu v historickém vývoji pojmu skutečnosti.

Jedním z nich - i když zdánlivě bez přímé souvislosti s terapií - je "sázka" Blaise Pascala, o které pojednává fragment 233. Pascal se zde zabývá otázkou, jak se nevěřící, docela sám od sebe, může stát věřícím. Radí: Chovej se tak, jako by jsi už věřil - to znamená, modli se, používej svcené vody, přijímej svátosti atd. Z těchto úkonů vznikne tvoje víra. A protože je pro nevěřícího přinejmenším možné, že Bůh existuje - pomlčíme-li o tom, jak mohou tyto úkony blahodárně prospět (vnitřní mír a osvobození) - je rizko nepatrné: *Qu'avez-vous a perdre?* (Máte co ztratit?) ptá se rétoricky.

Pascalova "sázka" se stala pramenem nespočetných debat, spekulací a pojednání, z nichž zde zmiňujeme jednu z nich: ve své velmi zajímavé knize *Odyseus a sirény* (1979, str. 47-54) se norský filosof Jon Elster chápe tématu "sázky" a poukazuje na to, že i kdyby bylo možné, rozhodnout se věřit v Boha, nemohl by člověk věřit v Boha a zároveň také v to, že víra v Boha pochází z jeho rozhodnutí věřit v Boha. Jinak vyjádřeno: rozhodnutí, věřit v Boha (tedy příčina této víry), nemůže být zároveň jeho vlastní příčinou (tedy důvodem rozhodnutí věřit).

Tyto úvahy mají bezprostřední význam pro moje téma. Něco *záměrně* zapomenout, nebo *úmyslně* zaspát, je nemožné. Úplně jinak je to ale s činy, jejichž motiv a podnět

přichází z vnějšku; ať už je následkem náhodné události nebo opatření či sugesce ze strany jiné osoby - jinými slovy, komunikativní interakcí s jiným člověkem.

V této souvislosti je třeba poukázat, že se moderní rodinná terapie nezabývá otázkou *proč* možného bizarního, iracionálního chování tzv. indexového pacienta (nositele symptomů), nýbrž hledá odpověď na otázku: "V jakém lidském vztahovém systému je toto chování nejen srozumitelné, nýbrž dokonce jediné možné?" a dále "Jaká pokusná řešení tento systém doposud podnikl?" Zde je třeba zmínit, že náš terapeutický koncept má málo, ne-li vůbec, co dělat s pojmy, které začínají předponou "psycho"; tedy psychologie, psychopatologie, psychoterapie atd. Neboť nás nezajímá pouze individuální, monadická psyché, nýbrž nadindividuální struktury, které vznikají ze vzájemného působení mezi jednotlivými "psyché".

Tím je míněno, že většina problémů, které se pokoušíme změnit, nemají nic společného s individuálními vlastnostmi objektů nebo situací, tedy s jejich *skutečností prvního řádu* (Watzlawick 1976, str. 143), nýbrž s významem, smyslem a hodnotami, které těmto objektům nebo situacím připisujeme, tedy s jejich *skutečností druhého řádu*. "Nikoli věci nás zneklidňují, nýbrž mínění, které o nich máme", říká Epiktétos už před 1900 lety, a většina z nás zná odpověď na žertovnou otázku o rozdílu mezi optimistou a pesimistou: optimista hovoří o sklenici zcela *plné*, pesimista o sklenici zcela *prázdné*. Tatáž skutečnost prvního řádu - sklenice s určitým množstvím vína - avšak dvě od základu rozdílné skutečnosti druhého řádu, tedy dva různé světy. Viděno tímto způsobem, můžeme říci, že se každá terapie snaží o změny v tom smyslu, ve kterém postižení konstruuje skutečnost druhého řádu - o které jsou skálopevně přesvědčeni, že je tou "skutečnou" skutečností. Tradiční terapie se pokouší tuto změnu orientace dosáhnout pomocí *indikativního* jazyka, tzn. jazykem popisu, výkladu a interpretace. To je jazyk klasické vědy a pojetí lineární kausality, na něj je založena. Avšak právě tento jazyk není vhodný pro nelineární jevy (např. lidské vztahy) a ještě méně ke zprostředkování nových zkušeností a nového pochopení, pro něj minulost nenabízí žádný opěrný bod a které leží mimo konstrukci skutečnosti člověka.

Existuje však nějaký jiný jazyk? Na tuto otázku nalezneme odpověď v knize George Spencera Browna *Laws of Form* (1973), ve které rozvíjí, téměř *en passant*, pojem *injuktivní* jazyk. Ve vztahu k jazyku matematiky např. píše:

Primární formou matematické komunikace není popis, nýbrž návod. V tomto ohledu může být porovnávána s praktickými činnostmi, např. vařením. Čtenáři může být chuť koláče sdělena, i když doslova popisně, avšak ve formě souboru instrukcí - receptu. Hudba je podobnou uměleckou formou; skladatel se vůbec nepokouší popisovat soubory tónů, které mu tanou na mysli, nemluvě o pocitech, které vyvolává, nýbrž sestavuje soubor instrukcí, které čtenáře, když se jimi řídí, mohou vést ke znovuprožití původního zážitku skladatele (str. 77).

Následovně odkazuje na většinou úplně nepovšimnutou roli injuktivního jazyka při výchově vědců:

Zdá se, že dokonce přírodní vědy závisí mnohem více na výslovných návodech (injunctions) než si obvykle myslíme. Profesionální iniciace vědce nespočívá ani tak ve studiu správných učebnic, jako v provádění pokynů jako např.: "Pohledte do tohoto mikroskopu." Poté co jste se podívali do mikroskopu není v žádném případě nepřipustné si vzájemně popsat a pohovořit o tom, co jste viděli a napsat o tom článek a učebnici. V podobném smyslu není matematiky, z nichž každý provedl určitou sestavu (set) instrukcí, nikterak nepřipustné si popsat a pohovořit o tom, k jakým výsledkům došli a napsat o tom článek a učebnici. V obou případech je však popis závislý na předchozím provedení sestavy instrukcí a je k němu sekundární (str. 78).

Pro naše téma to znamená - tím, že někoho podnítíme k určitému jednání (které by bylo o sobě a pro sebe kdykoli možné, avšak neprovedl jej, protože v jeho skutečnosti druhého řádu nemá smysl nebo není důvod k takovému jednání), může tím postižený nabýt takové zkušenosti, již mu nedokáže zprostředkovat žádné vysvětlení nebo výklad. A tak se vracíme k estetickému imperativu Heinze von Foerstera: "Chceš-li vidět, uť se jednat."

Rozumí se samo sebou, že se mnoho lidí brání, právě takový čin uskutečnit. Klasickým příkladem byli Galileovi současníci, kteří se nenechali přimět k tomu, podívat se dalekohledem, protože to, co jim tvrdil že uvidí, "nemohlo" náležet k oblasti jejich skutečnosti druhého řádu (geocentrismu, tedy domněnce, že Země je ve středu vesmíru). K tomu nás znovu napadá Hegel: Když skutečnost neodpovídá teorii, tím hůře pro skutečnost...

Pro kolegy, kteří jsou důvěrně obeznámeni s technikami Milтона H. Ericksona, je nové pouze označení, nikoli však pojem injuktivního jazyka. Ve druhé polovině svého života používal Erickson v rostoucí míře přímé předpisy chování bez předchozí indukce transu. A jako mistr v zacházení s odporem nám zanechal důležité základní pravidlo: Uť se a používej jazyk pacienta. To je také radikální odchylka od základních principů klasické psychoterapie, ve které, jak je známo, je věnována větší část úvodní terapeutické fáze ke zprostředkování nového "jazyka" pacientovi, tzn. pojmový systém terapeutické školy, ke které terapeut patří. Teprve tehdy když pacient začne myslet v pojmech této epistemologie, když se naučil vidět sebe, svoje problémy a svůj život z této perspektivy, je navozena terapeutická změna v rámci této skutečnosti druhého řádu - proces, který může trvat velmi dlouho. Hypnoterapie se ubírá zcela opačnou cestou: terapeut se učí "jazyk" pacienta (jeho konstrukci skutečnosti, jak bychom to dnes nazvali), udílí sugesce touto řečí, vyhýbá se tak odporu a šetří čas. Chceš-li někoho přesvědčit, používej jeho vlastní argumenty - měl říci již Aristoteles.

Dlouho před jeho klinickým využitím vstoupil pojem jazyka výzvy do díla rakouského filosofa Ernsta Mallyho, který rozvinul ve své knize *Grundgesetze des Sollens* (1926) teorii přání a výzvy a pojmenoval ji *deontickou logikou*.

Jiný důležitý příspěvek k tomuto tématu se nalézá v díle britského filosofa jazyka Johna L. Austina, který ve svých známých *Harvardských přednáškách* definuje specifickou formu komunikace, kterou nazývá *performativní promluvou* nebo *performativní výroky*: "Výraz *performativní* má být používán pro řadu odvozenin a složenin, podobně jako označení *imperativní*. Výraz se odvozuje samozřejmě od *perform* (německy "ausführen" pozn. autora, česky "provést, vykonat" pozn. překladatele), slovesem stojícím většinou ve spojení s podstatným jménem "čin"; a týká se takových formulací, kde vyjádření samo je jednáním" (1962).

Řeknu-li např.: "Slíbil, že zítra přinese knihu zpět", tak popisuji (tedy *indikativním* způsobem) čin, tzv. promluvu oné osoby. Naopak řeknu-li: "Slibuji, že přinesu tu knihu zítra zpátky", tak je tento výrok sám činem, totiž slibem. V Austnově terminologii je první příklad (popis) *constative* (německy "feststellend", "konstatující"), zatímco v případě druhého výroku jde o *performativní* promluvu. Ve své čtvrté přednášce poukazuje Austin na rozdíl mezi výrokem "běžím" a "prosím o prominutí". První je pouhou zprávou o chování; druhý příklad je naproti tomu *samo* činem, je omluvou. Podobnými příklady "skutečnost vytvářejících" výroků jsou: "Křtím tuto loď na Královnu Alžbětu", "Odkazuji tyto hodiny svému bratrovi", "Schůze je zahájena". Takovými řečovými akty se vytváří konkrétní danost, zatímco třeba moje poznámka "nastává zima" zimu nepřivolá. Samozřejmě musí být splněna řada předběžných podmínek, příp. se musí udát, aby se řečový akt mohl stát performativním - nesplnění slibu nebo lež v minulosti vyvolají pochybnosti o daném slibu; omluva nesmí být vyslovena

povýšeným, sarkastickým tónem; křest lodi musí být v dané kultuře zavedenou ceremonií. Jsou-li splněny tyto podmínky, tak je performativním aktem doslova tvořena skutečnost - a kdo by se pak k této lodi vztahoval jako k *Josefu Stalinovi*, byl by za blázna.

To je samozřejmě jen několik povrchních odkazů k významu Austinova díla v tomto speciálním odvětví linguistiky, tzn. jeho idey "how to do things with words" (jak se slovy dělají věci). Doufám však, že i tyto krátké odkazy ukazují význam jeho díla pro náš obor.

Obzvláště ohromující působení mají tzv. sebenaplnující proroctví, která známe jak od neortodoxních terapeutů, tak od makléřů na burze. Představovaný, tedy čistě imaginární efekt v nich dává vzniknout podivuhodnými cestami konkrétním příčinám; budoucnost (nikoli minulost) podmiňuje přítomnost; proroctví události vede k události proroctví (Watzlawick 1981).

Jsem přesvědčen, že *injuktivní jazykové formy a sebenaplnující proroctví* zaujmou ústřední místo v rámci moderních terapeutických postupů - postavení, které už v hypnoterapii mají. Neboť čím by byla hypnotická sugesce, když ne "injukci" (výzvou) chovat se tak, *jako by* se něco dělo - něco, co se stane "skutečným" tím, že je následován určitý popis chování. Ta však neznamená nic více a nic méně, než že takové výzvy k chování v doslovném smyslu konstruují jinou skutečnost, stejně jako náhodné události mohou nejen změnit životní situaci člověka, nýbrž mají, jak je známo, rozhodující vliv v kosmické a biologické evoluci. V této souvislosti by byl vhodný exkurs o fenoménech sebeorganizace, *dissipativních strukturách* (jak je nazývá Prigogine, 1980) - bylo by to ale mimo rámec této kapitoly (a mé kompetence).

Proč však existuje takový rozhodující rozdíl mezi působením podnětu nebo motivace, vznikající autonomně v individuu, a ovlivněním zevnějšku? Zdá se, že jsou možné různé odpovědi, přece není žádná přesvědčivá. Že je to tak, je dobře známé. V našem vlastním životě není obtížné zaplést se do stejných dilemat, jak se to stává našim tzv. pacientům. Jak se to však má s opakem těchto bludných kruhů?

Vrátíme se zpět k Pascalovi a jeho radě nevěřícímu chovat se tak, *jako by* už věřil. Obě tato slova - *jako by* - odkazují na očividně fiktivní charakter této rady a vzbuzují tudíž pochybnost o svém praktickém užitku. I kdyby byla taková rada úspěšná - tak zní nejčastější námitka - nemůže být její působení trvalé; konečně vždyť se jedná o pouhé předstírání, fikci "jako by". Dříve nebo později, domněle dříve, musí její vliv na konkrétní danosti příslušné situace selhat. K tomu protiargument:

Idea zavést fikci "jako by", aby se dosáhlo konkrétního (tedy právě nejenom fiktivního) působení není nikterak nová. Už filosof Hans Vaihinger uveřejnil v roce 1911 svou *Philosophie des Als Ob*. Kdyby už Alfred Adler (a v jistém ohledu i Freud) nerozpoznal význam této strategie, mohli bychom její užití dnes nazývat "terapie fikcí - jako by", tedy terapie "řízenými náhodnými událostmi". Na více než osmistech stranách podává Vaihinger nepřeborné množství příkladů ze všech oborů vědy, ale také všedního života, a prokazuje, že se *vždy* přibližujeme skutečnosti života nedokazanými a nedokazatelnými předpoklady, které mohou mít své konkrétní, praktické výsledky. Pro předpoklad svobodné lidské vůle a z ní vyplývající odpovědnosti za naše jednání, neexistuje žádný objektivní důkaz a nikdy existovat nebude. Přece se však každá společnost, kultura nebo civilizace zakládá na tomto nezpochybňovaném předpokladu, neboť bez jakoby-fikce svobodné vůle by bylo lidské soužití a společenský pořádek nemožné. Jiným z Vaihingerových příkladů naprosto fiktivní idea druhé odmocniny z minus jedné (imaginárního čísla i): je nejen intelektuálně neuchopitelná, nýbrž kromě toho porušuje základní zákony aritmetiky - a přece tuto fikci bezstarostně zahrnují matematici, fyzici, inženýři a jiní odborníci do svých výpočtů a docházejí ke

konkrétním výsledkům, např. v moderní elektronice. Pravidla a vzorce chování, v jejichž percepci rodinný nebo systemický terapeut věří, jsou do fenoménů (skutečnost prvního řádu), které pozoruje, "večteny"; neexistují "skutečně" - a přece jednat, *jako by* tyto vzorce existovaly, může napomoci k nesmírně praktickým a rychlým úspěchům. Otázka tedy už nezní: Která terapeutická škola je ta správná, nýbrž který jakoby-předpoklad vede při dnešním stavu poznání k lepším, konkrétním výsledkům? Blíží se snad soumrak dogmatu...?

Asi ne. V každém případě by neměla být přeceněna domněnka, že zde zmíněné pojetí a pojednání lidských omylů by mělo získat vzrůstající pozornost do té míry, do jaké se zdá, že tradiční techniky dosahují hranic své použitelnosti. Zdá se, že se tyto nové perspektivy dají aplikovat na problémy, které můžeme nazvat patologií větších systémů (tedy podniků, organizací a také mezinárodních vztahů). Ovšemže toto použití je velmi často znemožněno základním omylem, který páchá zlo i v klinické oblasti - totiž zdánlivě logické přesvědčení, že problémy enormní složitosti mohou být řešeny jen strategiemi právě takové složitosti. Opak se zdá být pravdou. Dějiny novověku (od inkvisice nebo francouzské revoluce) nás učí, že nejstrašnější krutosti byly bezpodmínečně a bez výjimky následkem grandiósních a utopických pokusů, přetvářet ideálně svět. Co nazývá filosof Karl Popper politikou malých krůčků, je pro idealisty a těšitele světa příliš ošumělé. Už anglický satirik Samuel Butler prý řekl: "Kdo chce činit dobro, ať je činí nejmenšími krůčky; obecné dobro je výmluva vlastenců, politiků a darebáků".

Už příroda nás lépe učí: Velké změny jsou vždy katastrofické. Tzv. *negentropie* přírody (pomalá změna ve smyslu větší complexity) oproti tomu působí nejmenšími krůčky a přece je základem její sebeorganizace. Věřím, že poté, až terapeuti budou sloužit negentropii, budeme spíše blíže naší úloze, než když se považujeme za spasitele světa a guruy. Heinz von Foerster (1981) to jasně vyjádřil ve svém etickém imperativu: *jednej vždy tak, aby vznikaly další nové možnosti*.

To také není nic podstatně nového. Už dávno nalezlo toto spokojení se s podstatnými maličkostmi svůj výraz např. v následujícím orientálním příběhu:

Bagdádský mystik Schibli zemřel v roce 945. Po jeho smrti ho spatřil jeden z jeho přátel ve snu a ptal se ho: "Jak tě přijal Bůh?" Schibli řekl: "Stojíce před ním, byl jsem otázan: Abu Bakře, je ti známo, proč jsem ti odpustil?" "Pro mé dobré dílo", řekl jsem. "Ne", pravil. "Pro opravdovost mého uctívání", řekl jsme. "Ne", pravil. "Pro mou pouť, mé pusty, mé modlitby", řekl jsem. "Ne proto jsem ti odpustil", pravil. "Pro mé cesty za poznáním, pro mé putování za zbožnými lidmi?" řekl jsem. "Ne", pravil. "Pane, to jsou ta díla, které vedou ke spáse, ty stavěl jsem nade vše a při nich doufal jsem, že naleznu tvé odpuštění!" Pravil: "Ne pro tyto skutky jsem ti odpustil!" Proč tedy, Pane?", řekl jsem. I praví: "Vzpomínáš, jak procházel jsi uličkami Bagdádu a našel kotě, jež chřadlo zimou a ze zdi na zeď bloudilo, hledajíc úkryt před chladem a sněhem, a ty vzal jsi jej z lůžka do rukou, strčil do kožichu, co splýval z tvých ramenou, a tak uchránil jsi je před soužením chladem?" Říkám: "Ano, vzpomínám si". Pravil: "Že měl jsi s tím kotětem slitování, smíloval jsem se nad tebou". (Schimmel 1983, str. 16).

(přeložil MUDr. J. Lorenc)

G. Nardone, P. Watzlavick:
Irrwege, Umwege und Auswege.
H. Huber, Bern 1994

Kreativní a destruktivní ohlasy odlišnosti

Irene Bloomfield

(překlad MUDr. Dana Janotová)

MRS IRENE BLOOMFIELD, narozena v Německu, studovala v Německu, ve Švédsku, dále na univerzitách v Jeruzalémě a v Londýně. Absolvovala výcvik mj. na Tavistock Clinic a v IGA a dlouhá léta se zabývala klinickou psychologií a psychoterapií na londýnské University College Hospital, prací se skupinami a supervizí na katedře psychologie medicíny. Působí zejména jako výcvikový supervizor. Je dlouholetou členkou Amnesty International, oblastí jejího zájmu je práce s oběťmi Holocaustu a jejich dětmi a dále práce s oběťmi mučení.

Publikuje v odborném tisku, témata např: post-traumatický syndrom, osvojování si psychoterapeutické identity, hledání duše z pohledu judaismu a z pohledu psychoterapie.

Smysl odlišnosti

Je zvláštním jevem, že kterákoli rozpoznatelná odlišnost individua od skupiny nebo mezi skupinami má tendenci vyvolávat hostilní, agresivní nebo paranoidní reakce, které mají rozsah od škádlení, ponižování a terorizování k persekuci, násilí a anihilaci národního nebo mezinárodního rozsahu.

Všeobecnou zkušeností je, že dítě jehož barva, přízvuk nebo vzhled se zjevně liší od ostatních členů třídy nebo skupiny, se stává obětním beránkem a zachází se s ním s hrubostí, která je výsledkem překroucení a projekcí.

Jeden z nejdojemnějších popisů těchto reakcí ztvárnil William Golding v knize "Pán much" (1954). Ačkoliv jde o fantazii, obsahuje takové základní pravdy o lidském skupinovém chování, že se stala klasikou. V knize skupina dětí ztroskotá na neobydleném ostrově. Vytváří si svoji vlastní společnost, pravidla chování a vztahů a nachází cestu jak přežít v cizí zemi plné neznámých nebezpečí.

Jeden z chlapců se vyčleňuje od ostatních. Je obézní, nosí brýle, je ustrašený a zranitelný a používá více inteligence než svalů k adaptaci na ohrožující situaci. Brzy získává ohavnou přezdívku - Čuňas, která má zřejmý negativní význam. Označkovat někoho, znamená jakoby dát psovi špatné jméno a je to obvykle první z mechanismů, který vede k diskriminaci a pronásledování. V Goldingově knize se brzy utváří dvě hostilní a soutěžící skupiny, které mají své vůdce. Vůdce skupiny, která soutěží se skupinou, ke které náleží Piggy - Čuňas, jej brzy začne nenávidět a mění mu život v peklo. Piggy se stává reprezentantem všech hrůz, které si ostatní ani neodvažovali představit a všechno co odmítají sami v sobě, odvrhují a promítají na nešťastného Piggyho, který se stává skupinovým obětním beránkem a je doslova obětován

skupinovou vraždou. Foulknes (1964) uvádí, že fenomen obětního beránka je vlastní každé skupině. L. Piers (1994) v práci "Vůdce a obětní beránek", píše, že: "Ve skupině závislé na vůdci mechanismus obětování znamená eliminaci odlišnosti."

Zaměření se na odlišnost individua ve skupině nebo mezi skupinami je obvykle záminkou pro násilí a zneužívání.

D. Brown (1992) píše: "Toto zneužití je spáchané jednotlivci v sociálních skupinách nebo podskupinách, v rámci falešné konfrontace, která je založena více na projekci než na skutečné diferenci a je spojena s hostilitou, která vyrůstá z konfliktů zájmů a moci.

Jednotlivci jako Piggy a menšinové skupiny jako Židé, cikáni, duševně nemocní nebo subnormální, byly v nacistickém Německu označeny jako havěť, dehumanisovány a nakonec vyhlazeny. Muslimové v Srbsku, Tutsové v Ruandě, byli označeni jako švábi a Kurdové a Shitové v Iráku byli též podobně pojmenováni, poníženi, dehumanisováni a masakrováni.

Ve všech případech se zdá, že primitivní, psychotické síly zahlcují struktury Ega celé společnosti a všechna zodpovědnost za chování lidu je přesunuta na vůdce, který je idealisován, zatím co ti, co stojí mimo skupinu jsou demonizováni a všechny negativní elementy, které vznikají ze závislosti na vůdci jsou naloženy na obětního beránka (Piers, L., 1994).

V analyticky orientovaných skupinách všeobecně nacházíme vývoj od tohoto druhu raného kulturního klimatu, ve kterém jsou rozdílnosti prožívány jako ohrožující k tomu, že se stávají součástí "ducha týmu" (L. Piers, 1994). Takovéto skupiny směřují k vzájemnému pochopení a sdílené zodpovědnosti, "od obranné sebeabsorpce k hlubší souvztažnosti s ostatními, od paranoidně-schizoidního postoje k depresivnímu" (Brown, D. 1992). V tomto stadiu skupinového vývoje mohou být konflikty a odlišnosti konfrontovány a řešeny.

Ráda bych nyní popsala dvě skupiny, ve kterých byly výrazně vyjádřeny odlišnosti mezi dvěma podskupinami. Obě skupiny začaly s členy podskupin, kteří vyjadřovali výraznou míru ostražitosti, podezřívavosti, obranných a odmítavých postojů, morализování. Ale u obou skupin byl jasný vývoj ve změně postojů k odlišnostem a k poznání, že odlišnosti nejsou ohrožením, ale mohou být výhodné a obohacující.

Skupina ve vězení

Tuto skupinu jsem úplněji popsala v práci Skupinová analýza, Bloomfield, I., 1991. Zde uvedu pouze výňatek zaměřený na reakce k odlišnostem.

Skupina byla vytvořena k účelu podpory a supervize vězeňských strážných, kteří vedli vlastní malé skupiny chovanců (dříve nazývaných vězni). Každý strážný byl spárován s "návštěvníkem" a s spoluvedoucím. Cílem malých skupin bylo zlepšit komunikaci a vztahy mezi chovanci a pracovníky, která nebyla dlouhodobě na vyšší. Návštěvníci byli většinou úředníci, studenti sociologie a sociální pracovníci. Skupina byla vedena zástupcem ředitele a mnou.

Byly zde tedy dvě výrazné podskupiny, tj. strážní, kteří byli součástí vězení a "návštěvníci", kteří byli outsidersy.

Další významný rozdíl byl v tom, že zatímco strážní byli všichni muži, návštěvníci byli většinou ženy, které pocházely ze středních společenských vrstev, všechny měly vyšší vzdělání, většinou univerzitní. Většina strážných vyšla ze školy v 14ti nebo v 15ti letech a někteří z nich sloužili v armádě před tím, než byli zaměstnáni ve vězení. To znamená, že jejich pracovní zkušenost pocházela z autoritativního prostředí institucí,

zatím co mnozí z návštěvníků byli studenty progresivní university, která byla známa rebeliemi studentů v šedesátých letech. Cílem skupiny strážných bylo zvýšení jejich dovedností a zkušeností při vedení skupin s chovanci. Vedoucí skupiny navrhl, že k tomuto cíli lze dojít například tím, že budou mít vlastní zážitek jako členové skupiny.

Atmosféra počátečního stadia skupiny zaměstnanců byla plná intensivního podezřívání a ostrážitosti na straně zaměstnanců vězení. "Seděli tiše, s výrazem odsouzení v zmáčknutém chumlu co možno nejdále od nás ostatních." Vypadali unuděně anebo nadřazeně a odpovídali smíchem a poškleby při upozornění na toto chování. Věděli všechno o "dlouhovlasatých lenoších" a studentech zneužívajících peníze daňových poplatníků. Ron, který se cítil zvláště podrážděný proniknutím vetřelců do svého království, řekl návštěvníkům, že jsou skupinou dobrodějů, kteří nemají nejmenší představu o tom, o co jde zločincům.

Návštěvníci měli své stereotypy také a vnímali strážné jako bezohledné a brutální, nemající špetku humanity. Viděli vězení jako zcela odlišné zařízení, do kterého doufali zavést trochu lidskosti.

Někteří strážní byli ve skutečnosti laskaví a záleželo jim na jednotlivých chovancích, kteří patřili do jejich skupiny a za které se cítili zodpovědní. Avšak když návštěvníci přednesli téma zlepšení podmínek ve vězení a změnu pravidel, cítili se uraženi. "Podívejte se na to co udělali," křičel Jiří. "Jak by se vám líbilo, kdyby vám někdo znásilnil dceru nebo udusil vaši starou matku." V tomto vězení pro krátkodobé tresty sotva kdo spáchal tak závažný trestný čin, ale v okamžiku, kdy byla pocíťována kritika zařízení, se stážní seřadili do jednotného šiku.

V rané fázi existence skupiny bylo těžké si představit, jak by mohly tyto dva nepřátelské tábory pracovat společně nebo se zformovat do kohesivní skupiny, která předpokládá aby se členové vzdali svých předsudků a vzájemných paranoidních projekcí. Prošli jsme skutečně těžkým obdobím, ale bylo zde několik pomocných faktorů.

1. Během společné práce se spoluvedoucí začali znát navzájem a byli více schopni vzájemného dialogu, tento kontakt se přenášel uvnitř skupiny.

2. Problém jednoho z chovanců pomohl sjednotit celou skupinu. Tento muž měl nastoupit po propuštění do zaměstnání, zaměstnavatel ho chtěl přijmout, ale chovanec neměl v pořádku dokumenty. V tak krátké době se nedalo mnoho zařídit a zaměstnání bylo ztraceno, ačkoliv návštěvník, který se s mužem spřátelil, strávil celý den tím, aby věc uspořádal. Spojili jsme své úsilí k tomu, abychom přiměli místní Úřad práce k vyřešení záležitosti, avšak nezdařilo se. Získali jsme tak společného odpůrce, což pomohlo sjednotit skupinu a změnit atmosféru.

3. Nastoupil nový ředitel a měl rozhodnout, zda dovolí pokračování skupiny. Vzniklo nebezpečí, že skupina bude ukončena. Členové si tak uvědomili, že nechtějí skupinu ztratit, že si jí začínají cenit, že rozdílnost mezi podskupinami začala být méně významná a že jsou věci, které se mohou naučit jeden od druhého. Zažili vzájemnou účast a závislost a ačkoliv ještě stále měli některé postoje ve kterých se lišili.

Začali mluvit spolu navzájem místo hovoření jeden o druhém. V další fázi existence skupiny začali naslouchat jeden druhému, což byl zcela nový zážitek pro většinu strážných.

Mi Dor LDor (Od generace ke generaci)

Skupina Mi Dor LDor byla další skupinou s dvěma ohraničenými podskupinami. Sestávala z členů generace přeživší Holocaust a z členů další generace.

Smyslem této skupiny bylo umožnit dvěma generacím vzájemnou domluvu, což se jim nikdy nezdařilo. To vyústilo v některých případech v narušené a nepřátelské vztahy mezi generacemi a objevili se znaky ovlivnění i třetí generace.

Všichni účastníci byli do skupiny zařazení z důvodů obtíží mezi rodiči a dětmi. V některých případech byl kontakt zcela přerušen, rodiče se cítili zraněni a nemohli pochopit jak se to mohlo stát, protože to co si přáli nejvíce, bylo vytvořit nové rodiny, aby nahradili ztrátu těch předchozích, o které přišli. Děti prožívaly rodiče buď jako hrdiny nebo jako oběti a někdy jako utlačovatele.

Otázka toho, kdo trpěl nejvíce a kdo byl obětí a kdo utlačovatelem se stala hlavním tématem rané fáze skupiny.

Očekávání od skupiny

1. Členové doufali, že vytvoří lepší komunikaci mezi sebou a další generací.
2. Získání lepšího porozumění konfliktům mezi přeživšími rodiči a jejich dětmi.
3. Prozkoumání pocitů týkající se identity a vztahu k Židovství.

Skupina začala se strachem, že nebude pochopena členy druhé generace. Na vědomé úrovni zde bylo přání překonat bariéry a umožnit vzájemný hovor o tom, jak se Holocaust dotkl obou generací. Na obou stranách byla však mocná tabu, pomocí kterých se snažili uchránit druhé od bolesti a zároveň taková nahromadění zlosti, zranění, deprese, viny a studu, že členové obou podskupin byli nedůvěřiví a ostražití. Zjistili, že je pro ně těžké naslouchat jeden druhému. V úvodní fázi skupiny bylo velice patrné obviňování, sebeodsouzení, projekce, odmítnutí, a odštěpení. Důraz byl kladen na rozdílnost zážitků dvou generací a v důsledku toho vzniklé nepřátelství.

Souhrny z prvních sezení skupiny

Alice byla první, která prolomila ticho. Hovořila se silnými emocemi o otci: Je více zaujat vystopováním své ztracené rodiny, než svými žijícími dětmi a vnoučaty. Nemá nic co by jim dal, řekla hořce. Dokonce jeho strašný starý německý nábytek pro něj znamená více, než my.

Rodiče Sally jí začali vyprávět o všech hrůzách koncentračního tábora od jejích tří let. Když plakala, protože se zranila nebo měla nějaké trápení, říkali jí, co ty můžeš vědět o bolesti a pokračovali v živém vyprávění hrůz tábora, aby zdůraznili svůj postoj. Měla z toho většinou nejhorší noční můry, při kterých si představovala, že přijde SS a odvede ji do plynu. Dodneška trpí nočními děsy.

Sarah vyjadřovala hlubokou nenávist ke svým rodičům, které prožívala jako velmi kruté a ničící všechno, na čem jí záleželo. Zahodili ji hračky, spálili knihy, její vlastní kresby a písemnosti kterých si cenila a nikdy nevěděla, proč se tak stalo.

Úvodní popis členy druhé generace vyzněl přirozeně jako obvinění generace rodičů. Byli zděšení tím, co slyšeli a uvědomit si to bylo pro ně velmi těžké.

Kateřina (první generace) si byla vědoma toho, že byla krutá ke svému synovi, ačkoliv si to neuvědomovala do té doby, než slyšela, jak některé děti prožívaly to, co jim rodiče dělali. Často hoabila a křičela na něj, ne pro malé přestupky, které udělal, ale pro svůj nahromaděný hněv, který nedokázala jinak vyjádřit. Žila s cizími lidmi od raného věku v cizí zemi bez nikoho, koho by znala. Očekávalo se od ní, že bude vděčná a že se bude usmívat, ačkoliv uvnitř kvílela. To co slyšela od Sáry jí pomohlo vidět

způsob jakým zacházela se svým synem, cítila se nyní vinna, ačkoliv tenkrát nebyla schopna sebekontroly.

Již zcela na začátku skupiny jsme mohli pozorovat jak zneužívaný se snadno stane zneužívatelem a ačkoliv obviňování bylo na obou stranách, zpověď Kateřiny umožnila nahlédnout, že utrpením prošly obě generace.

Harry, který byl poslán do Austrálie ve věku 9 let, si myslel, že bude od rodičů odloučen krátkou dobu, stále na ně čekal a již nikdy je neviděl. Bylo pro něj těžké pochopit, proč má obtížný kontakt se svým synem. Jeho syn si nebyl dostatečně vědom toho, jaké má štěstí, že má oba rodiče, kteří mu dávají mnoho možností dobrého vzdělání a finanční jistoty. Harry záviděl svému synovi úspěch a všechno co mu on sám a jeho žena mohli poskytnout. Jejich vzájemný vztah byl velmi obtížný.

James neměl vůbec kontakt se svými syny. Přežil několik táborů a byl přesvědčen, že nikdo, kdo to neprožil, nemůže mít ani začáteční představu o tom, jaké to bylo. Nenáviděl Němce, dokonce i ty, kteří ještě nebyli naživu v době nacismu. Urazil se, když Valerie řekla: Jsou také dobří Němci, potom, kdy se setkala s mladou německou ženou, která strávila několik měsíců shledáváním dokladů o majetku její rodiny. Dělal to všechno bez finanční odměny, jenom proto, aby Valerie měla to, co náleželo jejím příbuzným. Valerie byla dojata, ale pro Jamese to nic neznamenalo. Jeho zlost byla děsivá. Přesto Valerie řekla, že mu rozumí, ale zároveň cítila, že on jim dělá to "co oni dělali nám". Pak začala hovořit o svém otci, který přežil tábor, ale choval se velice sadisticky k ní a její sestře, například vrazil hřebíky do dřeva a pak je s ním bil - typický příklad identifikace s agresorem.

Též se vyskytl případ obětního beránka. Lea nebyla na prvním sezení, což ji již označilo, ale to nebylo všechno. Byla elegantní, hovořila o letech ve Francii, které strávila se svými adoptivními katolickými rodiči. Chtěla hledět jen na pozitivní stránky věci a nevzpomínat na minulé.

Celie téměř explodovala rozhořčením: Nejsi lepší než nacisté, křičela na Leu, která nevěděla co ji tak rozčílilo.

Chtít zapomenout minulost je největší hřích z hlediska těch, kteří přežili. Skupina byla zahlcena silnými emocemi.

Krátký čas se zdálo, že existence skupiny je ohrožena a převáží regresivní síly, ale zároveň zde byla silná motivace udržet skupinu při životě a vliv vedoucích skupiny posiloval touhu po kohesi a přežití, vztahování zpět k rodinám, které byly ztraceny a vpřed k dosažení kontinuity s novými rodinami, které byly vytvořeny. Toto mohlo být spojeno s přáním dětí udržet rodinu pohromadě, i když nebyla ideální.

Dalšími tématy byla témata dětí - změna pocitů viny, za to, že netrpěly dostatečně během Holocaustu, že nebyly nešťastné nebo nemocné, že mohou být šťastné.

V této rané fázi skupiny se zdálo být obtížné tolerovat rozdíly v zážitcích, prožívání a původu a brzy vznikaly projekce, obviňování, stereotypy a odmítání, ale zároveň byla přítomna touha po sounáležitosti. Když jednou členové začali povídat, byli dychtiví vypovědět své historie. Prahli po tom, aby byli vyslyšeni a pochopeni. Navzdory počáteční nedůvěře a pochybám se vytvořilo brzy poznání, že všichni trpěli a že potřebují jeden druhého. Zjistili, že není třeba aby spolu vedli boj, ale dialog. Toto bylo cílem všech.

Většina jejich historií byla velmi dojemná a obsahovala mnoho bolesti a utrpení. Společně sdíleli slzy, což působilo katarzi a úlevu. Vyjadřovali vzájemný zájem a zvědavost, zároveň s poznáním, že se mohou učit jeden od druhého a odlišnosti je nečiní lepšími nebo horšími. Například Alice hovořila opět o obsesi svého otce ohledně starých kousků nábytku jeho rodičů. Harry řekl: To je

všechno co si podržel, aby měl návaznost se svojí rodinou. Alice tím byla otřesena. Nikdy to neviděla v tomto světle. Vedlo jí to k první skutečné konverzaci s otcem o jeho ztracené rodině, kterou kdy s ním měla. Harry jí připomínal otce a měla chuť ho obejmout.

Během třetího a čtvrtého setkání se projevilo více směřování ke sdílení spíše než k vyčítání a boji, vývoj pokračoval k vytvoření zodpovědnosti za pocity nenávisti a násilí. Vznikl silný pocit sounáležitosti a pochopení. Tento vývoj k zralosti byl silně podporován přáním všech, aby se zahojila roztržka mezi dětmi a rodiči. Proces hojení nebyl pouze vnitřní, ale též se dotýkal nesrovnalostí mezi členy skupiny. Jeho součástí bylo pochopení názorů druhého, i když s nimi zcela nesouhlasili.

Byly zde též pokusy o nápravu. Členové začali hovořit ke svým vlastním rodinám. Pavel neviděl svojí matku dlouhý čas. Šel jí několikrát navštívit před tím, než zemřela, což se stalo několik měsíců po ukončení skupiny.

Harry přinesl malý dárek k narozeninám pro Sárú. Byla velmi dojata, nikdo z její rodiny nikdy nevěnoval pozornost jejím narozeninám.

Dvě členky skupiny, které zavrhlý židovskou komunitu se připojily ke skupině židovských žen a cítily, že si přejí identifikovat se více s židovským národem. Jedna matka, jejíž syn nechtěl nic slyšet o Holocaustu, se rozhodla napsat své zážitky pro vnoučata a vznikla tak kniha.

V poslední fázi existence skupiny bylo zřejmé, že negativní projekce vymizely a že se vytváří ohodnocování a respektování odlišností druhých, místo aby byli napadáni ti, kteří mají odlišné názory a postoje.

Směřování k této zralejší komunikaci bylo překvapením, vzhledem ke krátkosti skupiny, která trvala pouze deset sezení, včetně toho, že první skupina byla věnována seznámení a tomu, aby se členové mohli rozhodnout, zda skupina je to, co si přejí.

Snažila jsem se vypracovat podrobnější popis skupiny vzhledem k primitivním a destruktivním reakcím k odlišnostem v jejím začátku a transformaci k více kreativním a zralým postojům, které se v průběhu práce skupiny vytvořily.

Je možné, aby všeobecně vznikly ve společnosti více kreativní a zralé postoje?

V obou popsanych skupinách odlišnosti zprvu vytvořily problémy uvnitř skupiny, s tím, že každá podskupina byla posunuta k extrémním postojům, jakoby zmizeli skuteční lidé a převládly stereotypy. Odlišnosti se zdály být hnací silou konfliktů. Čím více se situace vyhrožovala, tím více se i malé odlišnosti stávaly velkými. Poruchy ve společnosti vyplouvají na povrch skupiny v důsledku vnitřních osobnostních problémů. Tak se vytváří možnost testování reality a práce na projekcích.

Známe tento proces v malých a středních skupinách, ale vzniká otázka, zda poznání a náhled se mohou rozšířit z malých skupin na celou společnost a zda mohou ovlivnit konflikty mezi národy.

Otázkou je též, zda jsme oprávněni aplikovat poznatky z analyticky orientovaných skupin na sociální, kulturní a etnické skupiny v celé společnosti. Chtěla bych se proto vrátit k problému, zda porozumění a zážitek získané ve skupinovém procesu mohou pomoci některým destruktivním a ozbrojeným konfliktům mezi národy a etnickými skupinami, jak jsme to v poslední době zažili v Ruandě, Iráku, dřívější Jugoslávii a jinde.

Lindbom-Jakobson a Lindgren (1993) poskytli vynikající náhled na podmínky, které převládají, jestliže "zjevně normální lidské bytosti spáchají barbarské činy proti svým druhům". Vztahují se k teoriím Freuda a Ranka a píší: "Jestliže se jednotlivci nebo skupiny setkávají se sociální krizí, začínají označovat skupinu, která se odlišuje

nábožensky, etnicky, jazykem, vzhledem, sexualitou atd. a staví ji do role obětního beránka, zodpovědného za stav věcí. Tato skupina je označena jako ohrožující bezpečí jednotlivců a skupiny. Po tom co je tato skupina označena jako odlišná, je izolována a postavena mimo společnost. Jsou vybráni jako reprezentanti nebezpečí pro hodnoty a identitu většiny, její existenci a přežití. Fenomen odsouzení a odlidštění menšinové skupiny ji obkličují etnickými a morálními pravidly, která vytváří většina. Výsledkem je možnost chovat se k nim tak, jak by to bylo nemožné oproti členům vlastní skupiny. Menšina je oplétána různými mýty, které je označují odlišné a nebezpečné a uzákoňuje krutost patriotické a morální povinnosti sebeobranu.

Všechno toto je popisem jevu obětního beránka, tak dobře známého Židům, kteří byli cizinci a tvořili menšinovou skupinu v mnoha zemích během historie a života v diaspoře s vrcholem v období nacismu. Ale jsou zde v poslední době i jiné příklady tohoto jevu v bývalé Jugoslávii mezi Srby a Muslimy, Kurdy a Shity v Iráku, tureckými dělníky v Německu, Asiaty a jinými cizinci hledajícími asyl ve Velké Británii a jiných zemích.

Lidé, kteří patří ke skupinám Neo-Nacistů se často cítí podceňováni, bezmocní a beznadějní a stávají se členy zjevně mocné skupiny, ve které jednotlivé individuální identity splývají se skupinou (Bloomfield, 1991), hranice Ega se rozpouštějí, osobní zodpovědnost, dřívější tabu oproti mučení, vraždě a znásilňování se odsunují. Jakobson a Lindgren (1994) pokračují v analýze těchto skupinových procesů a zdůrazňují, že "jestliže funkce Superega je přesunuta na někoho jiného a jednatel je osvobozen od individuální zodpovědnosti a konfliktů vědomí, vzrůstá pocit nepřemožitelnosti síly a moci" nebo jak říká Hinshelwood (1987): "Jednatel zvnitřňuje skupinu, identifikuje se s ní, cítí se jí být pohlcen a zaplaven."

Jestliže Superego přestává existovat, objevují se pudové impulsy, což je příjemná a nová charakteristika, která přichází na světlo jako nevědomé, archaické a primitivní zlo (Lindbom, Jakobson).

Vzdouvající se krize společnosti vyvolávají často strach, pocity bezmocnosti, regresi a paranoidní úzkost. Lidé pak vyžadují jednoduchá řešení a vůdce, kteří by měli znát odpověď jsou vyzdvihováni jako bohům podobné postavy, což se stalo například s osobou Mao Ce Tunga, jehož Rudá kniha se stala Biblií. Adolf Hitler a Saddam Hussein jsou dalšími příklady vůdců, kteří vyžadují absolutní poslušnost a uplatňují totální moc.

Lindbom-Jakobson říká v souvislosti s idealizací vůdce a demonizací nepřítele: Cena za osvobození od osobní zodpovědnosti je učenlivé podrobení. Tento přitakávající souhlas je založen na korupci Ego - ideálů a vyúsťuje v opuštění předchozích norem a zákazů Superega. Jsou podporovány agresivní impulsy a je jim umožněno plné vyjádření. Jestliže jednou někdo překročil hranice těchto absolutních tabu, je obtížné znovu vytvořit intrapsychickou integritu těchto hranic. Výsledkem je trvalá korupce Superega.

Společnosti s autoritativním a utlačovatelským vedením častěji hledají obětní beránky, kteří se stávají cílem jejich paranoidních projekcí. Jestliže tyto společnosti nebo některé skupiny v nich pociťují narcistické zranění, jako je například prohraná válka, ohrožení míru, izolace nebo vyloučení ze světové společnosti, jsou nutkány mocí odplatit skutečnou nebo představovanou nespravedlnost. Příklad Versaillské smlouvy, když Německo prohrálo válku, je jednou z takových reakcí. Také se to stává uprostřed skupin, které si představují, že jsou nebo skutečně jsou v nevýhodě, například nezaměstnaní, špatně placené pracovní síly, pronásledované menšiny a ostatní, kteří se necítí být oceňováni společností ve které žijí, se uchylují k extremistickým stranám, kultům nebo gangům.

Výchova k demokracii?

V závěrečné části bych chtěla osvětlit některé faktory, které vytvářejí možnosti zralejších, konstruktivnějších a kreativnějších reakcí k odlišnostem, konfliktům a obtížím ve společnosti, tak jak jsme to poznali u malých skupin a prověřit požadavky tohoto vývoje.

Skupiny a terapeutické komunity, které rozvíjejí charakteristiky vzájemného respektu, odstranění projekcí, smyslu pro zodpovědnost a zralost jsou nezávislé na vedoucím, ale mívají to, co nazýváme "demokratickou tendencí" (termín použitý Davidem Kennardem v řeči ke Skupinové Analytické společnosti v Londýně). Jednotlivci se cítí v těchto skupinách méně ohroženi a méně bezmocní. V širší společnosti je právě tak důležitá víra, že je možno ovlivnit události, alespoň v menším rozsahu. Naneštěstí taková demokracie je těžko realizovatelným ideálem, nanejvýše možným v kibutcech. Jednotlivci ve velkých společnostech jako jsou státy, města, industriální koncerny, církve a politické strany trpí dříve či později poznáním, že mají velmi malý vliv na to, co se děje, i když existuje systém voleb a oni mohou vybrat kandidáta, který bude vybrán nebo zavržen. To co následuje je, že běžný občan má malý vliv na politiku, zvláště tehdy, když jde o základní rozhodnutí, týkající se míru nebo války. Přesto jsme v poslední době mohli pozorovat, že "lid" vzal moc do svých rukou a způsobil základní změny, tak jak se to stalo v Polsku, ve Východním Berlíně, v Praze a jiných Východoevropských zemích. Na druhou stranu přání národa bylo frustrováno a nesplněno například v Číně.

Rippa, B. (1994), když psal o Izraeli během Války v zálivu, popsal některé možnosti dosažení demokratičtější atmosféry v období krize a navrhl způsoby, kterými vůdci mohou ovlivnit atmosféru národa prostřednictvím otevřené komunikace, možnosti vyjádření a dialogu, tolerancí k odlišnosti a vírou ve spolupráci s vedením. Rippa předpokládá, že toto všechno pomáhá vytvořit skupinovou (národní) dynamickou matici. Nemohu říci, jak je takové tvrzení realistické, ale Foulknes, také hovoří o "výchově k demokracii v malých skupinách" a de Mare zmiňuje "transformaci nenávisti v dialog". Možná že současná mírová jednání jsou křehkým pokusem dosáhnout tohoto cíle.

Literatura:

- Bloomfield, I.** (1991) *Group Analysis*. Vol. 24, Sage, London.
Bloomfield, I. (1991) *Group in Prison*. Vol. 24, Sage, London.
Brown, D. (1992) *Use and Abuse of Cultural Differences: Analysis and Ethnics*: Sage, London.
Golding, E. (1954) *Lord of the Flies*: Faber and Faber.
Piers, L. (1994) *The Leder and the Scapegoat: Group Analysis*. Vol. 27, Sage, London.
Lindbom-Jakobson and Lindren, L. (1993): *The Psychology of the Persecutor: Psychoanalytic Psychotherapy*. Vol. 8, No. 3.
Rippa, B. (1994) *Groups in Israel during Gulf War*. *Group Analysis*, Vol. 27, Sage, London.

Rodiny po holocaustu

Helena Klímová

Psychoterapeutické středisko, Praha

Moje klientka Olga se čas od času vrací k dětskému traumatu, které není s to své matce odpustit. Její matka vzala Olžinu nejmilejší panenku a tu panenku věnovala cizímu člověku - instalatérovi pro jeho dítě. Později slyším ještě dodatek: ten instalatér měl oplátkou Olze do sběru opatřit staré kovové trubky. Matka se totiž domnívala, že skrze výsledky ve sběru Olga dobře obstojí mezi ostatními dětmi...

Taková příhoda se mohla stát v leckteré rodině, ale skrze okolnosti klientčiny rodiny je obzvlášť srozumitelná. Klientka se narodila brzy po válce, jejíž podstatnou část rodiče strávili v lágrech - v nacistických koncentračních táborech. Tam zažili mnohaletý trénink ve zrelativizování hodnot: člověk ztratil svou identitu a stal se číslem, věci, jeho city neměly cenu, nebylo třeba brát je v úvahu, mohly leda překážet. Smysl mělo pouze jednání věcné, odosobněné, které vedlo k přežití. Naopak, věc někdy mohla člověka zachránit, jestliže ji člověk dokázal vyměnit za nějakou podobu přežití.

Kdo to byl v lágru?

Persekuce, deportace a internace v nacistických koncentračních táborech druhé světové války postihovala lidi nejrůznějšího druhu: vlastence, Sokoly, národní rukojmí (Josef Čapek, Vladislav Vančura...), nepoddajné studenty, komunisty, svědky Jehovovy, křesťany, prostitutky, lidi duševně nemocné, kriminální živly, homosexuály, Cikány a Židy. Sešli se tak na jedněch prýcnách vedle sebe představitelé intelektuálních, mravních, politických, kulturních elit spolu s představiteli deviací od těchto principů, obě křídla Gaussovy křivky.

Již z pestrosti tohoto výčtu je zřejmá jeho totalitní podstata: to, co mělo být vymýceno, byla odlišnost, jakákoli. Každá z těchto skupin si zasluhuje pozornost, avšak v možnostech tohoto textu nyní je místo stěží pro jednu.

Dovolím si věnovat tento text osudu židovských rodin.

Po rozpadu mnohonárodnostního a demokratického Československa začali nacisté v tzv. Protektorátu Čechy a Morava uplatňovat nové, kastovní dělení občanů, podle tzv. Norimberských zákonů. Totožnost takto formulovaná nesouvisela se sebepojetím současníků, ale s náboženstvím prarodičů. Mnozí z občanů označených za Židy sami vůbec neuvažovali o nějaké jiné než české resp. československé identitě; mnozí se podle víry hlásili k církvím křesťanským nebo se považovali za ateisty - na kresbách terezínských dětí, tedy židovských dětí, se často objevoval křesťanský vánoční stromček. Při pochodu do plynových komor v Osvětimi-Birkenau dne 8. března 1944 zpívali čeští Židé "Kde domov můj"; zahynulo takto na jeden ráz 3700 lidí, celých rodin, a byla to největší hromadná vražda československých občanů.

Těch koho norimberské zákony označily za Židy, bylo na počátku protektorátní doby v Čechách a na Moravě necelých 120 tisíc a další množství tvořili tzv. míšenci. Bez ohledu na své subjektivní smýšlení a vyznání všichni tito lidé byli za války perzekuováni mnoha různými způsoby a mnozí zemřeli.

Nicméně, i kdyby se všichni byli k židovské víře hlásili, byl by takový výsledek méně strašný či více ospravedlnitelný?

F 43.1 a F 62.0

V současné České republice žije zhruba 3 tisíce lidí, kteří se hlásí k židovské komunitě. Ti však tvoří jen určitou část z potomků těch, kdo rasovou perzekuci přežili. Celkový počet není možné demokratickým způsobem zjistit, odhadujeme však, že všichni tito lidé mohou strádat nějakou podobou posttraumatického syndromu, resp. jeho následky v dalších generacích. Ztráty na těle, ztráty životů jsou už sečteny a to k naší hrůze. Ztráty na duších, to je něco, co v naší části světa teprve v plném rozsahu objevujeme.

Příslušná diagnóza je popsána jako posttraumatická stresová porucha (F 43.1), kdy postižený trpí dotírajícími vzpomínkami na prožité trauma, trápí jej nespavost, přehnané úlekové reakce, úzkost, deprese, případně citové otupění. Jestliže poruchy přetrvávají, mohou vést k tzv. přetrvávající změně osobnosti jakožto následku katastrofické zkušenosti (F 62.0), a tato změna osobnosti se projevuje jako nedůvěřivost ke světu, k lidem, stažení se před lidmi, pocity prázdnoty a beznaděje, chronický pocit ohrožení, pocit bytí "na okraji". Tato diagnostická kategorie, obsažená v Mezinárodní klasifikaci nemocí, výslovně zahrnuje poruchy vzniklé jako následek koncentračních táborů. (Je to tedy příspěvek historie k rozmnožení duševních poruch.) Toto je suchý popis poruchy, která postihla jedince, avšak ztráty na duších postihly nejen ty, kdo přežili, ale i jejich pozdější rodiny až podnes.

Vzpomeňme pro srovnání, jak vypadala, jak je popisována, jak je vzpomínána typická židovská rodina před válkou.

Jak je vzpomínána typická židovská rodina před válkou

Smysl pro rodinu byl vlastností, která byla Židům obecně a tradičně přičítána. Tradiční židovská rodina byla velmi soudržná, představovala domov, který byl zdrojem bezpečí a humoru a také citlivosti pro potřebné lidi i ze světa vnějšího. Typickou pro tuto představu domova byla postava matky. Je vzpomínána a popisována jako nositelka hluboké citlivosti a lásky, ve svých dětech stimulovala talent a tvořivost - a často také neurózu. Židovská matka jako kulturně psychologický fenomén procházela dějinami a byla zobrazována v dílech předních světových spisovatelů.

Druhým stejně významným pilířem domova bylo svěcení svátečního dne. Členové rodiny se sešli v klidu a radosti, vzájemně si věnovali čas, prožívali intimitu domova, intimitu tělesnou, jakož i intimitu duchovní. Židé nepanovali nad územími, možná tím větší význam připadal času - řádu času. Skrze svěcení svátečního dne, skrze pravidelně opakováný rituál zduchovňování domova, dokázali žít v harmonii s časem (a vyhýbat se závislostem).

Židovská duchovní tradice, jakožto velmi stará, nepodlehla institucionalizaci, ale zachovala v sobě prastarou jednotu víry a domova. Do všech důležitých hodnot duchovních dětí vrůstaly skrze původní lásku v rodině.

Šabat a matka, dvě hodnoty spolu související, sytily duši dříve než Tora ale stejně podstatně. Rodinná tradice a z ní vyzařující soucítění a vřelost bývaly drahocennostmi židovské mentality a kultury.

Po válce je všechno jinak

Ti, kdo lágry přežili, vzpomínají nejen fyzické bolesti a strádání, ale s hrůzou nemenší i to, co se dělo duši: zneuctění důstojnosti, nahota, zveřejnění vyměšovacích funkcí lidského těla, ztráta lidské jedinečnosti, ztráta vztahů. Při násilné proměně lidských jedinců v předměty a v masu byla všechna lidská kulturní tabu porušena a intimitu člověka, jeho city k nejbližším i k sobě samému, postihl zmar.

Není divu, že takové prožitky mohly zcela proměnit osobnost člověka. Z lidí, pro které domov a blízcí lidé byli největší cenností, se po návratu z lágrů stávali jedinci se vztahem dvojznačným. Na jedné straně chtěli vše vypovědět, zbavit se prožitku; na druhé straně vše zamlčet, utajit ve strachu z dalšího pronásledování. Na jedné straně hledat porozumění u lidí stejně postižených, na druhé straně se asimilovat, splynout s ostatními, nebýt nápadní, nepřivolat nějakou odlišností další perzekuci.

Prožívání a projevování citů se vyvinulo do dvou krajních poloh. Zatímco v některých rodinách schopnost empatie s jinými trpícími, soucítění a vstřícnost někdy hraničily až s přecitlivělostí, jiné rodiny zvolily potlačení až znecitlivění, podřízení vlastních potřeb za účelem druhotné manipulace s okolím - ve službách potřeb za účelem druhotné manipulace s okolím - ve službách konečné sebezáchovy. Ve službách konečné sebezáchovy se takový jedinec vlastně vnitřně identifikoval s již poraženým agresorem, z pozice falešného Já.

Kasuistický zlomek 1 (v úvodu) se týká dvou generací, matky a dcery: Olga je nyní již dospělá žena, ale matčino jednání, pro které zcizení panenky bylo charakteristickou epizodou, dlouhodobě dceřin vztah k matce poškodilo.

Olžina matka se v koncentráku naučila popřít své citění, aby přežila, vzdát se části svého Já. Sama sobě se stala věcí, jednala se sebou svrchovaně promyšleně ale vlastně bezcitně. S dcerou jednala matka stejně, jako se naučila jednat sama se sebou, i když už se okolnosti změnily a místem děje nebyl koncentrák ale rodina. Olga se od matky naučila vztahovat se k sobě stejně, jako se k ní vztahovala matka. Až jakoby otupěle, bez přítomnosti citu.

Některým lidem se přežití těla podařilo pouze tak, že v sobě otupili, umlčeli část bohatství své duše.

S popřením citů umlkl dialog

V souladu s umlčením citů umlkl také rodinný dialog, respektive ani nevznikl. Po návratu z lágrů osamělí lidé zakládali rodiny nové. Touha po domově, po intimitě, která by zahojila rány, je vedla k rychlému jednání. Děti, které se rodily, zejména prvorozené, často bývaly od počátku obtížené scénářem: měly rodičům nahradit ty, kteří zahynuli, a tato povinnost být někým jiným či splnit pro rodiče nějaký životně důležitý úkol, se někdy počínala jménem zděděným po někom zemřelém. Toto životní pověření bylo v některých rodinách rodiči formulováno a možná ještě častěji druhou generací v sebeobraně reflektováno.

V jiných rodinách však jakákoli připomínka minulosti byla zcela potlačena, válečné prožitky se staly tabuisovaným tématem a spolu s tím i rodinné kořeny. Ať už po

dohodě či každý sám o sobě, zachovávali rodiče mlčenlivost o tom, co je za války potkalo. S nikým, ani s dětmi, nemluvili o tom, co zažili, nemluvili o židovské identitě.

(Třeba ovšem říci, že tabuizace tématu šoa a tématu židovství se odehrávala nejen v postižených rodinách, ale i v celé společnosti. Za celou dobu trvání totalitního systému se na veřejnosti, s výjimkou procesů let padesátých, téměř nevyskytovalo slovo Žid.)

V takto postižených rodinách tedy existovaly celé veliké úseky rodičovské zkušenosti, které zůstaly od dětí odříznuty. Tabuizována byla nedávná životní zkušenost, ale i rodinné kořeny, osudy nejbližších, vlastní totožnost rodiny a tedy i dítěte samého. Tabuizace, porucha rodinného dialogu, se tedy pojila s násilným umlčením vlastních citů, se strachem z citových prožitků. Stávalo se, že takoví rodiče milovali své děti nade vše ostatní, avšak své emoce nedávali nijak dětem znát, či jen zprostředkovaně.

Olžina maminka bezpochyby chtěla pro Olgu to nejlepší, ale domnívala se, že pro Olgu je lepší, když uspěje ve sběru, než kdyby si s ní maminka hrála a mazlila se s ní. Olžina matka jakoby si říkala: přece moje vlastní přítomnost, moje osobnost, styk se mnou, to přece nemůže mé dceři tolik dát.

Sebesnížení

Sebesnížení, nedůvěra ve vlastní lidskou hodnotu, vlastně vznikly jako odraz, jako následek opakovaného ponížení lidské důstojnosti v lágrech. Tato nedůvěra a sebesnížení měla různé podoby. Jednou z těch podob bylo i přesvědčení některých matek, že práce tzv. pro společnost je důležitější než péče o malé dítě.

Kasuistický zlomek 2: Richard je muž středního věku, trpí depresí a pocitem nenaplněnosti, osamělosti. Současně se do osamělosti, uzavřenosti stahuje. Nedomluví se otevřít, mluvit. Od tří měsíců věku jej matka dávala do jeslí, aby mohla chodit do práce, aby mohla být užitečná, aby už se nikdy neopakovala válka, jak si představovala. Byla přesvědčena, že její vlastní přítomnost pro dítě nemá význam, samu sebe snižovala. Malý syn v jeslích strádal, plakal, nikdy tam nechtěl být a nikdy se nenaučil s lidmi mluvit.

Kam se poděla laskavá židovská maminka? Na jejím místě často po válce potkáváme neurotickou bytost, která si nedovolí do mateřských pocitů dorůst, projevit se, protože jakýkoli cit může člověka ohrozit. Svůj vztah k dítěti projevuje nikoli přímo, vlastní bytostí, ale zprostředkovaně, skrze výkon nebo zásluhu někde jinde než doma.

Náplň matčiny role se stala nejasnou.

Podobně se znejasnily i hranice mezi generacemi a to začalo ještě během války. V rodinách násilně rozdělených se mohlo stát, že jeden z rodičů neunesl osud a obracel se o podporu k jedinému, kdo zbýval, k dítěti. Bývala to tíha těžko únosná.

Hranice mezi generacemi?

Kasuistický zlomek 3: otec byl odeslán do lágru a Marie v raném školním věku zůstala s osamělou matkou jako nejstarší z dětí. Matka často plakala a chtěla, aby jí Marie potvrdila, že táta i dědeček s babičkou neumřeli, ale že se všichni vrátí. Marie věděla, že přece to nikdo nemůže vědět, natož ona sama, a že i matka to ví. Byla by chtěla sama u maminky nalézt bezpečí a ujištění, že se všichni vrátí, místo toho to musela ona říkat mamince. Chtěla se na matku hněvat, ale zároveň k ní cítila lítost. Vlastně ve věku velmi raném se jakoby své matce stala sama matkou. Dlouho

prožívala pocity zmarněného dětství a střídala projevy infantilní s projevy nepatřičných zodpovědností za jiné lidi.

Hranice mezi generacemi se znejasňovaly také tehdy, kdy děti už při narození od rodičů jakoby dostávaly scénář: měly svým rodičům nahradit rodinu, která zahynula. Některé děti cítily takové pověření, očekávání, jako břemeno. Buď tedy strádaly, nebo, v touze žít svůj život autenticky, se bouřily.

Zatímco pro ty, kdo prošli koncentračními tábory, byl celý soubor reaktivního chování srozumitelný, pro generaci následující, v pořadí druhou, pro ty, kdo se narodili přeživším, se jednání rodičů někdy zdálo nepřijatelným, zejména když chyběl vysvětlující rodinný dialog. Následky šoa ve druhé generaci tak nejčastěji představují reakci nikoli přímo na trauma samotné, ale na podobu předchozí generace, představují reakci na rodiče.

Zvláštnosti separace

V generaci druhé opět často shledáváme konstelace plné napětí. Děti (nyní jsou to již dospělí), se musely vyrovnávat zejména s velmi obtížnými okolnostmi separace a individuace, s přirozenou a zdravou touhou dítěte a dospívajícího osamostatnit se a nalézt vlastní identitu a vlastní životní cestu. Velmi silně toužili vymanit se ze scénářů a záchranných rolí, které jim jejich strádající rodiče byli předepsali; a současně stejně silně prožívali vnitřní zákaz své strádající rodiče zarmoutit.

Jak se s takovým dilematem druhá generace vyrovnávala?

Řešení na sebe někdy vzalo podobu kompromisního výtvaru: mladý člověk se sice v generačním zápolení mohl vzpírat svému rodiči jakožto konkrétní osobě, avšak současně se ztotožnil s tím, co rodič sám byl obětí, čeho se byl vzdal. Takový mladý člověk, příslušník druhé generace, pak měl pocit, že vlastně řešení svého rodiče opravuje a že jej tím zachraňuje.

Kasuistický zlomek 4: Heda v koncentračních táborech prožila své dospívání a ztratila tam sourozence i rodiče. Po válce se usilovně snažila zapomenout a zejména se nikde nezmiňovala o svém židovském původu. Vzdala se tedy části své totožnosti, té části, pro niž byla pronásledovaná. V tomto přesvědčení vychovávala i děti. Její syn Gabriel potom prožíval dilema: jednak si jako dospívající přál osamostatnit se, a současně cítil povinnost matku chránit. Ve snaze smířit toto dilema rebeloval proti matce jako proti konkrétní osobě a současně se ujal její potlačené části, totiž matčina židovství. Ztotožnil se s tím, čeho se matka chtěla vzdát, a na tom založil své přesvědčení. Vytvořil si ale vlastní pojetí židovství - a toto pojetí obsahuje i prvek nesnášenlivosti. Zdrojem tohoto pojetí není totiž tisíciletá duchovní tradice vedoucí k míru a moudrosti, ale psychologická potřeba jedince zpracovat potlačenou agresi; a namísto dovnitř, po matčině vzoru identifikace s agresorem, vyvést tuto agresi ven.

Tabuizace měla děti chránit, děti měly vyrůst zcela odděleny od minulé historie pogromů a pronásledování. Avšak namísto, aby děti chránila, zkomplikovala jim život. Ukázalo se, že rodiče v nejlepší víře dětem pomoci na ně přenesli část svého poškození.

Intimní rozhovor partnerů

Druhá generace tedy velmi často vyrůstala s deficitem v oblasti intimního rodinného dialogu. Protože rodina je dítěti prvním měřítkem, prvním představením světa,

tyto děti zprvu neměly s čím srovnávat, nepoznaly, že něco chybí, natož, aby poznaly, co chybí. Nicméně nenaučily se vyjadřovat podstatnou část sebe, což se odrazilo později, jakožto deficit při rozhovoru partnerské dvojice. Tabuizace, která v rodině rodičů zahrnovala hlavně rodinnou historii a válku, se v rodině dětí rozšířila na širší oblast emocionality: příslušníci druhé generace se často nenaučili vyjadřovat pocity jakéhokoli druhu a zejména těžko se jim mluví ve vztahu s nejbližším člověkem, s partnerem, s partnerkou.

Druhá generace, narozená po válce a obtížená tolikerým očekáváním a tak bolestnou a neumělou láskou rodičů, dozrává nyní do období krize středního věku současně s velikou proměnou ve společnosti. Na počátku devadesátých let se uvolňují všechny hranice, také mezi lidmi, a lidé si také nově formulují svoji totožnost.

Vraťme se ke kasuistickému zlomku 2, k Richardovi.

Malý chlapec Richard si sice v jeslích osvojil řeč, avšak neměl, s kým by prožíval a od koho by se naučil projevoval city. Dospěl a oženil se se ženou, která dokázala vydržet svoji částečnou citovou osamělost. Mezi manželi nicméně téměř neexistoval rozhovor, nanejvýš o provozu domácnosti. Na počátku let devadesátých se Richard setkal s jinou ženou, která v něm probudila schopnost dialogu. Richard prvně v životě začal o sobě mluvit a objevil rozkoš sebesdělení. Současně se dostal do těžkého vnitřního konfliktu: má se přiklonit k rodině či ke své nové partnerce mimomaželské?

Trauma, které putuje od pokolení k pokolení, se tedy ve svých projevech mění nejen podle generací, ale i podle celkové společenské situace. Od počátku let devadesátých, kdy vůbec se v České republice poprvé od války naplno mluví o jejích následcích pro Židy, kdy vůbec se slovo Žid objevuje v médiích, proměňuje se také sebepojetí Židů. Zároveň s tím se někdy proměňují i vztahy v rodinách, tak zvané "smíšených".

Kasuistický zlomek 5: Jakub se narodil brzy poté, co se jeho rodiče vrátili z koncentračních táborů, rodiče o svých prožitcích ale nikdy nemluvili. Jakub se oženil se spolužačkou, a vychovali spolu nadějně děti. Teprve na počátku devadesátých let se Jakub začal zajímat o minulost své rodiny, o své kořeny. Doháněl to, čeho se mu nedostalo jednak pro úzkostné mlčení rodičů, jednak pro nesvobodu a cenzuru v minulém režimu. Řešil to, co by jinak bylo patřilo hlavně k období dospívání: vztah mezi rodinnými kořeny a vlastní životní cestou. Nakonec se rozhodl, že začne život znovu, se židovskou ženou... Nepřenesl tím ale část břemene na další generaci?

S třetí generací rodin, které prožily šoa, se při psychoterapii setkáváme rovněž. Jsou to děti a dospívající a jejich obtíže jsou přiměřené věku, většinou stále ještě reakce na úzkostnou neurózu generací předchozích.

Při psychoterapii se setkáváme s tím, co lidi trápí. Poruchy však nejsou jedinými následky šoa.

Jak hledat zdraví pro duši?

Zážitek koncentračních táborů měl diferencující a určující vliv. Někteří lidé se vraceli zlomeni strachem a beznadějí, jiní se vrátili z lágrů odhodlaní k humanistickému dílu: Bruno Bettelheim, Viktor Frankl, Primo Levi, Erich Kulka, Ota B. Kraus... a také mnoho dalších, jejichž jména nejsou známa, ale kteří jsou inspirováni podobným odhodláním.

Vedle zmaření životů nejstrašnější ranou šoa bylo přervání tradice láskyplných rodinných vztahů. Potravou duše je čas strávený v intimitě, v radosti s blízkými lidmi a s tím, co člověka přesahuje. Učení je možno do Střední Evropy navracet ze zemí, kde přežilo. Ale jak obnovit tradici rodinné intimity, jak navrátit zdraví duše? Bez

rodinných rituálů, bez rodinného svátečního dne, bez radosti ze spolubytí nejblížeších, hrozí jakýmkoli myšlenkám, že se vymknou, že se jich zmocní agresivní lidský pud.

Určitou naději poskytuje psychoterapie. Na Západě je už po léta poskytována psychoterapeutická péče lidem takto postiženým. U nás se též ustavila skupina psychoterapeutů, kteří se rozhodli touto problematikou zabývat, případně v širším kontextu: přítomná doba přináší potřebu věnovat se traumatům způsobeným skupinovou nesnášenlivostí obecně.

Války v Bosně z pohledu psychologa

Marek Preiss

Psychiatrická klinika 1. LF UK, Praha 2

Autor článku měl možnost během 3 pobytů ve 13 týdnech v Mostaru pracovat jako psycholog s postiženými dětmi a pomáhat na psychosociálním programu, který představoval výcvik místních odborníků, především učitelů v práci s traumatizovanými dětmi.

Psychologové mezi náhodně vybranými dětmi v Mostaru zjistili, že:

100 % dětí zažilo zblízka bombardování,
95 % bylo v situaci, kdy myslely, že zemřou,
90 % vidělo, jak byl nějaký člověk zraněn,
85 % dětí bylo *přinuceno opustit svůj domov*,
75 % uvedlo, že jejich dům byl napadnut nebo ostřelován,
67 % bylo ostřelováno snajpřem,
62 % vidělo mrtvé,
57 % uvedlo, že jeden nebo oba rodiče byli zraněni,
43 % zažilo vážný nedostatek jídla a vody,
19 % bylo zraněno.

Skoro tři čtvrtiny mostarských dětí vypověděly, že mají děsivé sny. Více než polovina dětí si myslí, že nemá smysl žít.

Třináctiletá Irma je z rodiny, která uprchla z vesnice. Za války viděla bezpočet mrtvých a raněných. Tři roky má bolesti hlavy, břicha, je smutná a zároveň nervózní. Při sezení řekla, že předchozí den se jí zdálo o muži, který stál za jejími okny. "Díval se na mě a chtěl něco ukrást. Nikdy jsme ho neviděla. Měl zbraň a dvě bomby." Tato noční můra byla střídána jinými úzkostnými sny. Když byla tázána na nejhorší zážitek z války, nakreslila a vyprávěla příběh: "Byli jsme s maminkou venku a byla tam také jedna paní. Vojsáci začali střílet z garáže a zastřelili ji. Odtáhli její tělo traktorem a matka šla na policii." Vyprávěla také o otci a o tom, jak ho navštěvovala v koncentračním táboře. Viděla vojenský vůz, jak přejezl nějaké lidi.

Desetiletá Arnesa zažila něco daleko horšího. Těsně u ní vybuchl granát a zabil její matku. Na to, jak matka umírá, se dívka musela dívat, potřísněná její krví. Protože během války zemřel také Arnesin otec, dostala se do útulku Červeného kříže pro sirotky a asi po dvaceti dnech si ji k sobě vzala sestra její zemřelé maminky. Kromě své tety odmítala Arnesa s kýmkoli komunikovat. Ztratila také část vlasů a na hlavě má místo, kde jsou vlasy bílé. Nastalo velké zhoršení ve škole, musela opakovat ročník.

Válka v bývalé Jugoslávii, pouhých několik set kilometrů vzdálené od našich hranic, trvá přes čtyři roky a v poslední době jde o nestabilní počátky ukončení bojů. Nejvíce

postiženými oblastmi jsou některé části Chorvatska a především Bosna a Hercegovina. Ztráty na životech, mohutné přesuny obyvatel a ekonomických důsledky působí na potíže v duševním životě, které se označují jako **posttraumatické stressové poruchy** (PTSD). Současné odhady ukazují, že v Bosně, Hercegovině a Chorvatsku trpí těžkými posttraumatickými poruchami 700 000 lidí. Přitom odborníci, kteří jsou schopni s těmito poruchami odborně pracovat (psychologové, lékaři, speciální pedagogové, sociální pracovníci) dokáží v současnosti pomoci méně než 1 % postižených. Dalších 700 000 osob trpí stejnými poruchami ve stupni, který by specializovanou pomoc také vyžadoval. Asi 78 % z nich žije na území Bosny a Hercegoviny, asi 18 % v Chorvatsku a jenom 4 % ve Srbsku. Je jasné, že psychické potíže, které válka vyvolává, budou mít dopad přinejmenším na dvě další generace. Nejméně jedna poválečná generace v Bosně bude vyrůstat v podmínkách ekonomického nedostatku.

Situace v Mostaru se od srpna 1994 do června 1995 změnila pouze částečně. Podařilo se obnovit dodávky elektrické energie a vodovodní síť byla částečně obnovena. Řada nových obchodů se základními potravinami se otevřela, také některé jiné zboží (elektrotechnika, oděvy), možnost nákupu má však jen malé procento lidí. Školní výuka funguje přerušovaně, s několikátýdenními výpadky (v červnu 1995 např. pro všeobecný poplach kvůli rozsáhlé ofenzivě bosenských vládních jednotek). Málodkdo ví, že obyvatelé Bosny, ze všech stran sevřených státy, se kterými je ve válečném stavu, nemají možnost jednoduchého vycestování. Platí to především pro muže v aktivním věku, ale ani pro ženy to není jednoduché, potřebují k tomu tzv. garanční dopis a tranzitní vízum přes chorvatské území a pochopitelně pas, který není často jednoduché si opatřit. Právě v současnosti (únor 1996) můžeme z masmédií vidět, jak těžké následky zanechává válka na soužití Chorvatů a muslimů v Mostaru.

Ve válečném prostředí existuje několik faktorů, které umožňují každému jedinci, aby se dokázal lépe adaptovat na následky války. Jsou to schopnost vyrovnávat se se zátěží, která je u každého jedince odlišná, soudržnost rodiny nebo komunity, ve které jedinec žije, sociální síť (ta byla za války v Bosně zpravidla těžce narušena) a pocit politické nebo náboženské sounáležitosti.

Válka ovlivnila všechny věkové skupiny. Řada dětí strávila měsíce ve sklepech, koncentračních táborech nebo přišla o jednoho z rodičů. Hodně otců rodin přišlo o život, mnoho rodin se rozvedlo, části rodin emigrovaly do zahraničí.

50letá učitelka vypráví o odchodu svých dětí během války, obě žijí ve Vídni, mají možnost studovat a v rámci svých skromných možností podporují rodiče. Možnost navštívit děti sice existuje, ale je finančně náročná.

Zvláštní utrpení přinesla etnicky smíšená manželství, kde jeden z rodičů byl zpravidla okolím ostrakizován. Většina starých lidí přišla o možnosti užívat sociální a zdravotnickou podporu. Válka zdůraznila vývojové problémy dětí, na které řada z nich reagovala regresí na dřívější vývojovou úroveň.

Šestiletá dívka, která vypadá o 1 - 2 roky mladší, je z rodiny uprchlíků, kteří přesídlili do Mostaru. Jako mnoho jiných rodin, kde rodiče nemají možnost pracovat, je nedostatek peněz na nákup ovoce a zeleniny, ale i jen základních potravin pro dítě. Rodiče byli týráni před dětmi, děti viděly i jiné, zvláště staré osoby, jak jsou vojáky bití a vyháněni z domovů. Dívka se poté začala pomočovat během noci i dne, výrazně se zhoršila chuť k jídlu, objevily se noční můry, je přeplašená. Kreslí velmi špatně, také díky nedostatku praxe. Fyzicky vypadá velmi slabě, výrazně vyhublá, nekomunikuje, cizích dospělých lidí se bojí.

Pokud srovnáváme vliv na různé skupiny obyvatelstva, je možné s jistotou prohlásit, že uprchlíci a jejich děti jsou na tom z mnoha různých hledisek nejhůře. Ztráta domova, většinou spojená s jeho vypálením a brutalita vojáků patří k nejbolestivějším

zážitků řady venkovských dětí. Ve městech nejsou navíc nejvítanějšími občany, protože pocházejí ze slabších sociálních vrstev. Dnešní obyvatelstvo Mostaru tak neodpovídá původnímu složení tzv. "lepších" lidí.

Posttraumatické stressové poruchy se projevují zvláště znovuprožíváním traumatické události (ve snech, myšlenkách), sníženým zájmem o dříve přitažlivé aktivity, změnami v citové oblasti (pocit odosobnění, plochost afektů) a řadou symptomů, jako je zdůrazněná úleková reakce, poruchy spánku, pocit viny, poruchy paměti a koncentrace, snahou vyhnout se aktivitám, které symbolizují trauma nebo jejich prožívání ve změněné, často opět v symbolické podobě.

V širší skupině lidí je působení posttraumatické stressové reakce podobné házení kamenu do vody. Hovoříme o primární, sekundární a terciární traumatizaci. Při **primární traumatizaci** je osoba přímo vystavena agresivitě (např. mučení, vyhoštění, nucené pasivní přihlížení vraždě apod.).

Třicetiletá učitelka byla doma, když přišli vojáci. V první chvíli si myslela, že ji zabijí, ale dovolili jí, aby si zabalila všechny cenné věci. Místo odchodu ji všechny cenné šperky a zlato ukradli. Bili jí do tváře, aby prozradila, kde je zbytek. Ačkoliv je prosila, aby přestali, že je jí život milejší, než peníze, nepřestávali, dokud nebyli nuceni opustit dům a přejít dál.

Při **sekundární traumatizaci** je postiženo blízké okolí osoby, která trpí posttraumatickou poruchou a tyto osoby jsou následně traumatizovány. Tato traumatizace pak vyvolává další působení na širší okolí, např. rodiny (tzv. **terciární traumatizace**).

Traumatem nemusí být ojedinelá mimořádná situace.

Téměř tříletý chlapec se před 15 dny polekal silné sirény, která oznamovala všeobecný poplach. Od té doby začal koktat, chová se jako menší dítě, je úzkostný.

Opakované bombardování, skrývání ve sklepech, vysoká úzkostnost rodičů, mnohaměsíční nepřítomnost otce, jsou dlouhodobě působící stressové faktory, které se podílejí na řadě psychických poruch. Ekonomické potíže a rozpad rodiny přispívají v některých případech k výrazným poruchám školního výkonu.

13letá Jasmina přišla za války o matku, otec je dlouhodobě nemocný. Žije se starší sestrou, která má malé dítě a je opět těhotná, její manžel pracuje na válečné linii a doma je jen občas. Během války se výrazně zhoršila ve škole, špatně se soustředí. Sestra i ona nemají dostatek prostředků, aby pečovaly doma o otce, který 4 válečné roky leží v nemocnici a nemají dostatek odvahy, aby ho navštívily. Mladší sestra obviňuje starší z nezájmu o otce, starší se trápí obavami se setkáním s ním.

Přímá traumatizace však není zdaleka vše, co působí na duševní zdraví obyvatel. Další faktory můžeme najít ve výrazně zhoršené ekonomické situaci obyvatelstva - především ztráta pracovních příležitostí, osamocení matek s dětmi. Ti, kteří mají to štěstí a mají zaměstnání v místních továrnách a podnicích většinou nejsou placeni, tuto "vymoženost" má většinou jen promile těch, co pracují pro zahraniční humanitární a jiné organizace. Lidé s chronickými onemocněními a fyzickým hendikapem přicházejí o dřívější sociální výhody a jejich začlenění do společnosti je dále zhoršeno.

Psychiatři a mentálně retardovaní přišli díky zničení řady zdravotnických zařízení o základní péči. Psychoterapie patří mezi luxus, který si zchudlá společnost nemůže dovolit, přednost má pochopitelně chirurgie a pediatrie.

Psychoterapie

Základem je rozhovor, ve kterém se dbá na podrobnou exploraci traumatické události. Samotnému rozhovoru zpravidla předchází k r e s b a. Ta může být

zaměřena přímo na konkrétní zážitek nebo může být definována volně "nakresli cokoliv, co budeš chtít, ale tak, aby jsi mi k tomu mohl říci příhodu". V další fázi se pak od rozhovoru o volné kresbě přechází k traumatickému zážitku. Terapeut se táže také na "nejhorší okamžik" a snaží se, aby se všechny detaily objasnily. Po exploraci přichází uklidnění dítěte, plánování budoucnosti, aktivizace, směřování ke konkrétním činnostem a cílům. K dalším postupům patří metody behaviorální psychoterapie, především systematická desenzitizace. Dále se používá tzv. "zaplavení in vitro", ve kterém se imaginace traumatického zážitku střídá s nácvikem relaxace. V případech, kdy v popředí symptomatiky PTSD je zvýšená aktivizace (hyperarousal) dítěte, se doporučují relaxační techniky, zvláště střídání aktivizace a uvolnění. Mezi nově zaváděné techniky patří Shapirova desenzitizace pomocí očních pohybů (Eye Movement Desentitization, MED). Jako u mnoha jiných poruch platí, že časný záchyt zvyšuje efektivitu léčby. I podle mých zkušeností byla práce s dětmi, které byly traumatizovány na počátku války (tj. téměř před 3 lety) podstatně svízelnější než s těmi, které prožili zátěžovou situaci v nedávných měsících. Psychické následky také přímo závisely na druhu traumatu (např. pobyt v koncentračním táboře, vyhnání z domu nebo smrt rodinných příslušníků byl výrazně závažnějším stressorem než např. pouze bombardování). Dalším kritériem byla rodinná konstelace, soudržnost rodinných příslušníků. Dá se také předpokládat, že po skončení války se jakoby paradoxně objeví více psychických poruch. Důvody jsou nasnadě - v době ohrožení jsou lidé nuceni napnout fyzické i psychické síly k přežití. Po skončení války bude více prostoru pro ventilaci psychických traumat. V průběhu války se podle autorových zkušeností objevilo také velké množství enuréz a i mezi mými dětmi jich byla celá řada. Většinou následovaly bezprostředně po výrazných stresových zátěžích. Někdy byly behaviorální přístupy překvapivě účinné. Horší výsledky byly u balbuties, kde zpravidla došlo k fixaci a reedukace probíhala v krátkodobé terapii obtížně.

*K psychoterapii dětí trpících válečnými traumaty je nutné poznamenat, že všechny uvedené postupy se zdají být účinné v mírových podmínkách a pokud dítě trpí PTSD jako následkem **jednoho konkrétního** traumatu. Ve válce jde téměř vždy o polymorfní traumatizaci a tedy i výsledky práce zaměřené na konkrétní trauma mohou mít nižší efekt.*

Řada organizací proto přichází s psychosociálními programy, které se snaží sociální a psychické potíže alespoň částečně zmírnit. Na území Chorvatska a Bosny s Hercegovinou pracuje 117 organizací, které přišly s více než 186 psychosociálními projekty. Většina těchto projektů je vytvářena na území Chorvatska, méně již v Bosně a Hercegovině. Důvodů je více: vyšší potřeba základních prostředků v Bosně (jídlo, úkryty, léky) než psychoterapie a dalších "jemnějších" záležitostí, zvýšená nebezpečnost pro mezinárodní organizace. Řada organizací se snaží navzájem spolupracovat a vytvářet promyšlenější programy, které by opravdu účinně pomohly vytvářet zničené sociální sítě. Přes Daytonské dohody je skutečný mír v nedohlednu, perspektivy pro místní mladé lidi mizivé a mnoholetá ekonomická nestabilita velmi pravděpodobná. Přesto, že se na pomoci Bosny podílejí desítky humanitárních organizací, je jakákoliv další pomoc v této oblasti vítaná a nikdy jí nebude dostatek.

Mgr. Marek Preiss
Psychiatrická klinika
Ke Karlovu 11
Praha 2
Tel.: 24 91 41 20
Fax. 24910577

Literatura

- Preiss, M.:** Report on Findings and Work Undertaken in Mostar, Bosnia, 22 August 1994 - 30 September 1994. Závěrečná zpráva o pobytu pro UNICEF/University of Keel.
- Preiss, M.:** Report on Findings and Work Undertaken in Mostar, Bosnia, 10 November - 17 December 1994. Závěrečná zpráva o pobytu pro UNICEF/University of Keel.
- Preiss, M.:** Posttraumatické stressové poruchy u dětí za války v Bosně. Rukopis a článek přijatý do Česko-Slovenské Psychiatrie, 1993.
- Preiss, M.:** Psychologické péče o děti postižené válkou v Bosně. Československá psychologie, 1995, 39, 4, s. 241-243.
- Preiss, M.:** Psycholog ve válce - posttraumatické stresové poruchy u dětí. Lidové noviny, 26. 11. 1994, s. 2.
- Unicef Pilot Screening on War Trauma Among Children in Mostar East.** Interní materiál, 1994.
- Zivcic, I.:** Emotional Reactions of Children to War Stress in Croatia. Journal of Am. Acad. Child Adolesc. Psychiatry, 1993, 32, 4, s. 709-713.

III. KAZUISTIKA

Jan Šikl

„Náhradní kolébka násilí“

Byl jsem požádán doc. Řičanem, abych k tématu dnešního klinického dne přinesl něco z oblasti dětských domovů a výchovných ústavů, kde jsem řadu let pracoval. Já tam ale již zase řadu let nepracuji a zkušenost se mi vzdálila. Poslední rok jsem však jako spoluautor psal literární scénář k filmu "Marian", kde jsem svou zkušenost z této doby zkusil zachytit v jakési kondenzované podobě.

Chtěl bych tedy vyjít z příběhu tohoto romského kluka Mariana, který je do vysoké míry inspirovaný konkrétním člověkem, stejně jako ostatní osoby jsou skutečné, nejvíce pak jedna, kterou jsem byl já.

Objektivizaci životního příběhu hlavního hrdiny jsme věnovali podstatný čas, prošli všemi institucemi ve kterých Marian žil, navštívili všechny, o kterých jsme věděli, že by jej mohli pamatovat a byli na místech, kde se jeho život odehrával.

Nebude to tedy snad jen povídání o bijáku, který navíc ještě není, ale něco, co jde nabídnout při této příležitosti.

Měl jsem pokušení Vám příběh začít vyprávět, možná mluvit o obrazové, výtvarné a filmové licenci, kterou zkoušíme příběh zachytit, ale naštěstí čas je tak zřetelně omezený, že jsem upřednostnil princip reality. Vyprávět Vám obsah ještě neexistujícího filmu, to by byly spíše přástky než klinický den, ale hlavně platilo by ono "líbí - nelíbí" a u toho bychom museli skončit a tak jestli chci s Vámi diskutovat, musím zobecnit na něco polemického, k dialogu.

Abych se vrátil k počátku k tématu klinického dne. Myslím, že mohu přispět tématem o "Náhradní kolébce násilí".

Myslím, že se nejde vyhnout tomu, v největší zkratce říci osu příběhu, který pak již v jeho příběhovosti opustíme a bude to více o tom reflektovaném, zobecnitelném, "přitaženo za vlasy" - objektivním.

Příběh s mnoha standardními rysy. Romský kluk z početné rodiny, žije v hradlářském domku u trati a Labe. První setkání kultur, tady prozradím pointu, o tom to má být, je z naší reflektující, majoritní, písemné kultury. Jak toto setkání viděli obyvatelé domku zachováno není. Trochu jsme se o to pokusili v příběhu, kde se koukáme právě z něj.

Tedy naše kultura slovy sociální pracovnice v akci zvané "Šetření v rodině": ... osm sourozenců, péče o děti minimální, otec - zaměstnanec ČSD přejet vlakem (proto hradlářský domek). Pil, bil - ženu a děti, děti často zůstávaly samy. Domek bez vody a elektrické energie, pro vodu chodí přes trať, hrozí utonutí v řece.

Sociální pracovnice měla pravdu, tu naši, v našem paradigmatu, kde pravda pozorování dokazuje pravdu skutečnosti. Bratr Mariana se skutečně v řece utopil.

Jde to normálně. Děti odňaty, před zařazením do diagnostického ústavu nutná hospitalizace.

Zpráva z té doby mluví o vysokém stupni zanedbání, děti mluví romsky, impetigo, vši, svrab. Zaznamenané pozorování: "Na pokoji, kde byly umístěny se vzájemně

krmily a onanovaly". Následují: DDÚ, D.D.DDÚ, ZvŠi, DVÚ, DÚM, VÚM, NVÚ, DÚM, VÚM, NVÚ, dvakrát vložený pobyt na psychiatrii. Nepřeháním, kdo v tom dělal, ví, že to není nadsazeno. Odhadl jsem si počet nejbližších vychovatelů, jen těch skupinových, ti jsou s Vámi na dvě směny a nočních, kteří jsou s Vámi v osobním, nerezimovém, nestandardizovaném čase. Asi 180, zařízení 21.

V devíti letech, po nezdařeném útěku za matkou, se Marian pokusí o sebevraždu, je hospitalizován na psychiatrii, v té době se mu již říká "král zlodějů". Poprvé se objevuje závěr "...prognóza nepříznivá".

Ve dvanácti letech pokus o vraždu vychovatelky. V době, kdy jej potkávám já, má na kartě v ředitelně červený puntík, dva vykřičníky a nápis ZVLÁŠTĚ NEBEZPEČNÝ". I Marian pracuje s textem a prognózou. Má na ruce tetování "Reise zum Tod", později na krku "Zde odříznout".

Vztah s vychovatelem, budeme mu říkat "idealistický vychouš" a přáteli kolem něj. Vysoký stupeň identifikace s vychovatelem, s jeho hodnotovým světem, postoji, životním stylem. V nerealizované, zbožštěném erotickém vztahu s přítelkyní idealistického vychovatele.

Pro další kázeňské prohřešky souzen, několikrát přeřazen, utíká z NVÚ na Pankráci. Stavuje se za idealistickým vychovatelem a vrací mu jeho životní návod jako nepoužitelný. Cítuji: "Soudruhu, Vy říkáte, ať jdu stále do hor, po sněhu, ale já nemám boty." Setkání má již trochu až tragikomický charakter. Vychovatel má tři děti. Marian rozbitou ruku, jak při útěku někoho vzal, jedí polévku s knedlíčky, Marian má v bundě devítku, chce do Cizinecké legie, vychovatel jej veze na sraz s komplicem svoji starou škodovkou a dává mu při rozloučení knížku od Richarda Bacha "Racek" se slovy "...je to o ptákově a svobodě". Ale není to fraška, alespoň oni to nevidí, prožívají opravdové setkání a loučení, oba pláčou.

Marian na útěku kontaktuje také přítelkyni vychovatele, které z vězení pravidelně psal. Ta má ale již trvalý vztah, konvertovala a nabízí Marianovi výpověď o svém obrácení.

Marian se krátkou dobu všelijak protlouká, nevíme jak, je to pod vodou.

Při pronásledování policií se Marian zastřelí.

Zde je potřeba volit, které věci a proč zobecnit. Říkám volit a varuji, je to vytknutí před závorku, vytažení kontrapunktů pro kontrast, nejedná se o podloženou objektivitu.

Marianovo dětství. Chtěl bych se jej držet a nejen proto, že sympatizuji s psychologickou školou, která jej má za grunt a která nemá, ale proto, že jsme si od něj mnoho slibovali. Cloumalo zde s námi mnoho iluzí o tom, jak se vcítuje a rozumíme, ale nakonec jsme jej museli skoro úplně opustit, protože jsme nebyli schopni ničeho jiného než gadžovských fantazií o romském dětství.

Zachovalí jsme jen úvodní obraz, kde je malý Marian při hře zapikán a započítán svojí sestrou romským Deš, biš, tranda, Marion, Marion! A obrazem řeky a vlaku.

Řeky jako toho, co neumíme my z Marianova příběhu, ani Marian sám o sobě - toho osudového, pudového a vlaku jako neodkladného rytmu a hmoty, se kterými se to do Marianova života prosazuje. K řece ještě jeden obraz. Děti běží a táhnou za sebou mrtvého psa, místo plechovek na špagátě nebo čeho. Pak jsou na zdymadle a přebíhají z jedné strany na druhou, co to udělá, jestli vyplave. Vlak, ten vždycky jede, stojí dvakrát, jednou jako věnec buřtů kolem domku, to, když Marianova otce nakládají a on pozoruje, že to černé 1203 na sněhu podkluzuje, podruhé, když se Marian zastřelí u trati na Žižkově.

Jeho dětství a naše "pravda" o něm: Tomu, co se děje, když vlak poprvé stojí se dá s trochou nadsázky říci setkání kultur. Mariana náš svět zaujme. Policajská čepice,

chlapci, kterým je k páskům s bouchačkou. Když jej vezou zmíněnou 1203 (to je pojem, tou ho vozili, vždycky když něco vyvedl, celý život) a sociálka hovoří z předního sedadla, je opět zaujat. Jede poprvé autem, řidič dal na sedadla igelity, aby se neušpinila. Naše řeč o tom, že mu tam bude líp, protože maminka se stejně nestarala ..., řekněme měkce, že ji nikdo neslyšel. V naší řeči .. impetigo, svrab, podvýživa a máme pravdu, v jeho a on by tomu tak neřekl, vytržen ze smysluplných vztahů, kterým rozuměl, podvyživen vším na co si jen vývojový psycholog může vzpomenout.

Rezignuji předem na složitost jevu, kterým je soužití kultur, nestojím ani o to něco něčím ilustrovat. Zaměřuji se jen k tomu, co jsem z tohoto konfliktu kultur zahlédl v tomto příběhu. A byl to konflikt, vynucené setkání a soužití. Přes všechnu snahu střet na několik etap.

Stoosmdesát vychovatelů. Kdyby zůstalo u množství, u režimu, drilu, klíčů, bodování a nástupů, byla by to absurdita, ale nebyl by to příběh. Bylo jich jen 177, předpokládám, že tři Marian vyvolil, alespoň já jsme zahlédl z jeho příběhu tyto tři. Byly to vztahy, vyvolili se vzájemně, proč? Vztahy nejsou v týdenním plánu výchovné činnosti ani v náplni. Je tam jen spousta zaklínání individuálním přístupem.

Tři vztahy unikly a vznikl příběh.

Vychovatelku - v textu paní Tošovskou Marian bodne, protože k ní měl vztah, odvážil se vztahu. Možná to je jedna z Marianových odlišností. Odvažoval se vztahů s bílými, zapléтал se s nimi a jejich věcmi. Kdo v ústavu žije déle ví jaké je to riziko. Hodilo by se anglické "jen žádné osobní vztahy", jsou příliš ohrožující.

Lze fantazírovat: Stesk po matce, čím vychovatelka přispěla, že k ní vznikl vztah, který lze nazvat přenosový atd. S vychovatelkou jsme mluvili. Něchtěla, bránila se o tom mluvit, vzpomínat. Když jsme ji pak vezli našim autem, že ji vememe na vyšetření, kam potřebovala, vyndala z kabelky 15 let starou zprávu o Marianově činu. Myslím, že ji měla u sebe stále. Marian i vychovatelka jdou do citového vztahu, každý má své důvody. Vychovatelka byla zkušená, přesto asi z těch, kteří strádají, je-li to pouze o nástupech a klíčích. Marian do vztahu taky šel, věděl, co to nese večer na ložnici. Pak to potřeboval vzít zpět, vrací se zpět ke svému romskému způsobu, v naší řeči k nezdrženlivé psychopatické reakci. Napětí mezi kulturami, se zde již děje zatraceně konkrétně. Lze se zachraňovat ironií. Na Marianovi se výchovný proces přespříliš dařil, za to zaplatil a vychovatelka také. Vlezl do neživotného pomezí mezi kulturami. Často se to neděje, světy sborovny a hajzlů moc nekomunikují a většinou ochrání své obyvatele. Když ne, je to dobré na film, ale špatné na život.

Podruhé se Marian zapléta s mladým vychovatelem, řekněme mu - idealistický vychouš. Byla to jeho první štace. Byl z těch nenasycených, neidentifikovaných s profesí, hledající sebepotvrzení, nabízející své hypotézy o životě k ozkoušení druhým. Lze to zkrátit: mladý a nezralý.

Neodolá Marianovi a on jemu. Oba se ve vztahu popálí. Idealistický vychouš z ústavu utíká. K jiné štaci, kus jinam v profesi, do Prahy. Marian také utíká, ale má to obtížnější. Marian se s idealistickým vychoušem identifikuje, bere jeho názory, hodnoty, životní styl. K Marianovi tak přichází jedna z krátkodobvě intenzivně působících misionářských supernov, které se v ústavech občas vyskytují. Svět násilí, lhostejnosti, sprostoty, lina, sprch a zpustlého baroka je tak obohacen o idee, řeči o morálce a lásce. Marian to vděčně bere - myslím druhá Marianova deviace. Vnímá svět etických hodnot jako skutečný. Tím a nejen tím přivolává idealistického vychovatele, který je v levné opozici proti "zlému" režimu ústavu a který vztahem s Marianem zachraňuje také sebe. Kdo obkreslí na marodce kopii Goghových Ptáků nad žlutým polem? Kdo je schopen obětovat spontánní psychopatické nezdrženlivé romství za vztah, odklad, morálku, ideál?

Třetí vztah je ke kamarádce idealistického vychovatele, která se do ústavu nějak zatoulá. Marian s ní žije nerealizovaný erotický vztah, který podle jejího návodu neromsky, po našem, zcenzúruje a popře. Píše jí pak, jak už bylo řečeno z vězení.

Tvrdě v naší řeči: M. byl romský jedinec, který vpustil do svého primárně procesu-álního vzorce *fungování sekundární proces*, zbavil se tak životoschopné adaptace a svým osudem demonstroval obtížnost této asimilace.

Marian utíká z vězení na Pankráci (zcela výjimečná situace, jejíž objektivizace byla velmi obtížná) a navštěvuje idealistického vychovatele, aby mu vrátil jako nepoužitelný jeho systém hodnot a chování. Navštěvuje i přítelkyni vychovatele, přiznává se k erotickému vztahu a je odmítnut. Vztahy, ke kterým utíkal a vracel jej, to neunesly.

Marian se zastřelí při honičce s policií - vlak stojí podruhé. Může to být o všem možném, já nabízím tohle. A ne proto, že je to pravda, ale že potřebuji rozumět. Dávám příběhu pointu, protože když ji nemá, tak mu nerozumím, nedojímá mě, neumím k němu *nic lidského, jde mimo*.

Sebevraždou ten příběh končí, ale vlastně začal. Právě sebevraždou se stal z případu příběh, tímhle sojčím křikem vstoupil Marian do našeho lesa. Výchovný proces se završil, Marian v rozhodujícím okamžiku udělal, k čemu měl několikrát náběh, když se střílí, střelí sebe. Podaří se mu zastavit vlak, odklonit agresí z vnějšího světa k sobě.

Ať to popíráme nebo ne, sebevraždou Marian vydal náš signál, který známe a který nás přivolal. A my máme i poslední slovo, my dáme pointu k obrazu našemu, protože k jinému ani nemůžeme.

Může to být i optimističtější. Vstoupil do našeho lesa a my se teď pokoušíme rozumět, kdo to byl a odkud, ve víře, že je to přeci jen jeden svět.

Předneseno na klinickém dnu "Rodina - kolébka násilí".

IV. GLOSY A DALŠÍ KAZUISTIKA

Šárka Gjuričová, Rodinné centrum DPK, FN Motol

Systemická práce v rodinách s problematikou násilí

Událost, kterou je rozprava tohoto dopoledne, se odehrává v kontextu měnících se témat psychologických dní i v kontextu širší společenské rozpravy či diskursu o násilí a agresivitě ve společnosti.

S ideou moci diskursivního řádu pracuje Michel Foucault, pozoruhodný francouzský myslitel šedesátých až osmdesátých let. To, jak a o čem se píše a mluví v institucích tisku, televizi, na úřadech a ve školách a domovech, diskursivní proces v dané společnosti si pro Foucalta tvoří jistá pravidla či řád. Diskurs je tím, co má moc. To, o čem a jak se mluví, čte, píše, vytváří silové pole, v němž se nacházíme a z nějž nelze vystoupit a nelze nebýt pod normativním pohledem.

Určitého aspektu tohoto tématu si nedávno povšiml J. Veis v Literárních novinách, kde hovoří o vysoké frekvenci výrazu "smysluplnost" v období porevolučním a o významnosti nárůstu četnosti frekvence výrazů jako "zeštíhlet" a "ošetřít" z rétoriky jiného politika. Proměna jazyka nejen zrcadlí proměňování ducha doby, ale nového ducha zároveň vytváří. Přihlášení k určitému typu diskursu je implicitně politickým prohlášením.

Politickým prohlášením je i vyslovený názor k tématu presentace násilí ve sdělovacích prostředcích. Rozprava zajímavá a jaksí příznačná obsahem i jako proces. Předpokládám, že přítomní znají, o čem se mluvilo a mluví. S velkým zjednodušením lze říci, že šlo o tuto polaritu: stát by měl uplatnit kontrolu při předvádění násilí ve sdělovacích prostředcích - stát by neměl takové zasahování uplatnit. Přiznám se, že mi většina z protichůdných a neslučitelných názorů a argumentů obou stran připadala rozumná a souhlasila jsme v zásadě s oběma hledisky (pokud se interakčně navzájem příliš nevytočily). S čímž jsem nebyla spokojená, protože jsem si říkala, že je třeba zaujmout postoj.

V nedávném programu Purkyňovy společnosti hovořil Jiří Kubička o tom, že právě problematika moci a násilí nás staví před otázky, na něž lze položit dvě protichůdné odpovědi. Zároveň lze říci, že na ně nemáme odpověď. Příkladem je dvojice tvrzení: násilí lze čelit jen násilím a - na druhé straně - násilí plodí násilí. Dvě tvrzení, z nichž každé lze dokázat, avšak na odlišné rovině poznání. Tvrzení, v nichž sledovaný horizont se odlišuje. Takto lze chápat i tvrzení debaty o presentaci násilí ve sdělovacích prostředcích. Proti presentaci násilí je nutné násilné omezování - na druhé straně lze proto omezování presentace násilí vyslovit obavu, k čemu takové omezování může vést. Součástí diskursu ve sdělovacích prostředcích bylo někdy obhajování svého stanoviska a přesvědčování o něm, ale problém násilí se zároveň otevřel jako metafora problémů, kde hledat řešení není snadné.

Rozporuplnost provází téma násilí v rodinách od chvíle, kdy toto téma mohlo být vysloveno a označeno za problematické. Pokud jde o děti, bylo zpochybněno nepo-

chybné - že rodiče mají plnou zodpovědnost za vývoj svých dětí. Soukromí se stává veřejným. Nejen rodiče, také stát smí mluvit do výchovy.

Ve jménu bezpečí v rodině zasahuje stát násilně vůči svrchovanosti institutu rodiny. Základní rozpor - mezi tradiční představou rodiny jako místa bezpečí a rodiny jako místa nebezpečí - vedl srozumitelně ke snaze odlišit rodiny dobré a rodiny špatné. Odborníci posoudí a rozhodnou, z kterých rodin se děti rodičům odeberou a jejich výchovu zajistí stát. Tento přístup byl znejistěn už dávno v západních zemích mj. ekonomickou náročností kvalitní náhradní péče, ale zejména tím, že kritéria k odlišení dobré a špatná rodina nejsou zdaleka jednoznačná. To se ukazuje zvláště poté, kdy se zvyšuje vnímavost vůči dimenzi kulturních odlišností, zproblematizuje se samozřejmě upřednostňování hodnot bílé střední třídy. Asi bude značná transkulturní shoda v tom, co je považováno za extrémně nepříznivé podmínky vývoje dítěte, ale v případech méně extrémních neplatí. Je důležitější, aby bylo dítě milované i když špinavé a někdy bité, nebo čisté, chráněné, ale žijící v citově chudém prostředí? Kdo říká, co je špinavé a čisté, kdo říká, že to vůbec dítě pro svůj růst potřebuje: Vždy jde o hodnocení, které se odvíjí od určitých kulturních norem. Netřeba říkat, že tělesné tresty, o nichž nevinně hovoří mnozí naši rodiče, by asi v některých zemích byly důvodem k umístění dětí do bezpečnějších rodin... Omezování a zasahování do rodin je součástí diskursu, jehož řád se během tohoto diskursu mění.

Systemický model dává nástroj k uvažování o vztazích jak v rámci rodiny, mezi rodinou a odborníkem, tak mezi odborníky navzájem. Umožňuje nám vzít v úvahu celý systém vztahů a objevovat pozitivní možnosti a síly v rámci širšího systému i mimo rodinu. Umožňuje nám uvažovat o možných důsledcích různých kroků, a to pro každého ze zúčastněných osob. Za užitečné bývá považováno rozdělení funkcí v rámci "pomáhajícího" systému, který se utváří kolem rodiny ve snaze řešit problém. Jsou dány statutární funkce osob a tak omezující funkci mívá orgán státní správy, tedy sociální péče o dítě a roli toho, kdo rodině pomáhá a podporuje její vývoj, má terapeut.

Následující kazuistika je částí příběhu rodiny, který se odvíjí od problému označeného násilím. Je tedy především ukázkou systemické práce terapeutů a rodiny v součinnosti s dalšími týmy a odborníky. Zároveň tedy chce být kazuistika příležitostí k vyslovení otázek o funkci terapeutů v práci s rodinami s problematikou násilí a to v dimenzi ovlivňování a zasahování na jedné straně a podporování přirozeného vývoje na straně druhé.

Devítiletou Hanu přivezla na expektační oddělení Motolské nemocnice její babička a druh matky koncem června 1992. Hana měla zranění na obličeji a ve vlasové části hlavy a podlitiny na těle. Babička příjmové lékařce sdělila, že Hanku zbila její matka a že ji často surově bije. Lékařka dítě hospitalizovala a navázala kontakt s námi. Řekla, že případ již ohlásila sociální pracovníci, která spolupracuje s oddělením. Obě očekávají, že bude prostřednictvím OPD řešena otázka předběžného opatření a umístění dítěte do dětského domova. Domluvily jsme se, že se spolu s prim. Špitzem setkáme s Hankou a následně s její matkou, která má na oddělení přijít.

Hanka budila snadno ve mně soucit - hubené dítě s ošklivě opižlanými vlasy a v nemocniční košilce. Hanka prý byla hysterická kvůli úkolu a proto ji maminka prý chtěla strčit pod studenou sprchu. Hanka pod sprchu nechtěla a pak ji začala maminka mlátit. Maminka se zlobí často a to nejvíc na ni, zlobí se i na druhé děti doma, ale ne tolik, chtěla by bít i druhá Frantu, ale ten se prát nechce a raději odejde, zlobí se i na babičku, s tou se nepere, ale říká, že ji vyrazí.

Ve společné domácnosti bydlí babička a její druhý manžel, dále matka a jejich pět dětí, z nich Hanka je nejstarší. Matčin partner Franta bývá někdy s rodinou, občas odchází ke svým rodičům a bere si sebou své dvě děti. Další dva sourozenci mají

jiného tatů, s nímž se pravidelně stýkají. Hanka se se svým otcem nikdy nesešla a také se o něm nikdy doma nemluvalo. O jeho existenci se domýšlí pouze z peněžních poukázek, které matce chodí. V této chvíli jsme vnímala mnohočetnost nevýhod v této rodině pro vývoj Hanky a postoj doporučující lékařky - zajistit ochranu dítěte mimo domov se jevil jako přijatelné řešení.

Téhož dne se terapeuté setkávají i s matkou a jejím druhem. Naše očekávání zjevu matky ovlivněné stereotypní představou o sociálním případě, se nenaplnuje, matka je elegantní zjevem i vyjadřováním a přináší dceři pastelky. Druh dělá mladistvý dojem. Matka má odborné vzdělání, nyní ale dělá nekvalifikovanou práci z finančních důvodů. Směnný režim jí umožňuje být často s dětmi doma a věnovat se jim. Děti totiž mají hodně zdravotních problémů, matka s nimi často chodí po doktorech, s Hankou se musí hodně učit.

Její verze příběhu akcentuje prvek Hančina vzdoru a hysterie a prvek náhody, ale v zásadě neprotiřečí Hančinu vyprávění. Hanku vnímá jako vzpurné dítě, které potřebuje zkrotit. Už ve dvou letech se Hanka silně vztekala, bylo to v době matčina rozvodu a vztekání jí ztrpčovalo život. Na psychiatrii jí tehdy poradili, aby dávala dceři hlavu pod studenou vodu.

Matka zdůrazňuje ojedinělost této události, nikdy před tím nedošlo v rodině k "něčemu takovému". S ostatními dětmi nemá podobný výchovný problém, trestá málo, nanejvýš je nalupe rukou, včera se jí náhodou dostala do rukou pomlázka.

Na rozdíl od matčiny bagatelizace nabídneme naše hodnocení události jako závažné s možnými důsledky, což vyplývá z ohlašovací povinnosti příjmové lékařky. Zároveň nabízíme kontakt s rodinou, který by pomohl zlepšit situaci v rodině a zejména vztah matky a Hanky.

Nabídka je přijata, zejména druhem Frantou vstřícně a následně se pak setkáváme s celou rodinou - rodina s terapeuty čítá devět osob. Ukazuje se, že matka má tendenci vnímat Hanku jako odlišnou od ostatních dětí, její chování hodnotí často jako provokativní. Hanka není vskutku zastrašeným dítětem a matka s dcerou se tak snadno dostávají do střetů. Matka také od Hanky - poněkud nerealisticky - očekává účinnou pomoc s mladšími dětmi a to je pak také zdrojem negativních výměn mezi matkou a dcerou. Při tomto setkání se zároveň ukazuje, že mezi sourozenci má Hanka pevné a uspokojujivé místo, kdy vskutku i užitečně zasahuje. Dovídáme se, že na léto je pro každé dítě zajištěn prázdninový program, Hanka bude celé léto na táborech, zajištěných rodinou v součinnosti se sociálními a zdravotními systémy.

Lékařku nemocnice i péči o dítě pak informujeme o tom, že podle nás Hana během léta není ohrožená, že však považujeme za potřebné s touto rodinou dále pracovat.

Po prázdninách přichází k setkání druh Franta a Hanka, matku omlouvají pracovním zaneprázdněním. Franta hodnotí prostorovou stísněnost doma jako důležitý faktor, který přispívá k eskalaci konfliktů v rodině - člověk nemá, kam by si zalezl, když se zlobí. Lidé tří generací se v této rodině překřikují a vzniká dojem konfliktu i tam, kde jde vlastně v rodině o běžnou komunikaci. Mezi matkou a Hankou trvají konflikty, i když Hanu od "té doby" nebije. Druh hovoří tak, aby byl loajální k matce při posuzování konfliktů mezi nimi, zároveň se nám zdá, že dokáže Hance vyjadřovat podporu a že je vztah Hanky a druhů blízký a uvolněný.

Během tohoto období dochází ke stabilizaci základního problému, tj. fyzického násilí matky k Hance, i ke stabilizaci její pozice doma, neuvažuje se již o jejím umístění mimo rodinu. Mění pohled terapeutů na Hanku a její rodinu i její možnosti. Hanku přestáváme vidět jako oběť matčina násilí v rodině, kde je množství negativních výměn, začínáme ji vnímat i v kontextu kladných vztahových výměn v rodině. Objevujeme kompetence rodiny (např. v schopnosti zajistit pro množství dětí prázdniny s omeze-

nými prostředky) i v samotném faktu, že koneckonců i v takto komplikovaných podmínkách si rodina uchovává kontinuitu péče o děti.

V dalším sezení se objevuje školní problematika, matka kritizuje Hanku za nedostatek zájmu o školu, říká, že Hanka skončí v pomocné škole. Vzhledem k tomu, že toto téma zůstává dále zdrojem velkého napětí mezi matkou a dcerou, navrhuje pracovat spolu s učitelkou Hanky.

Učitelka se telefonicky omlouvá. Přitom se dozvídáme, že Hanka pozvání osobně vyřídila a tak se rozvinul bližší kontakt, od té doby Hanka někdy chodí za učitelkou a svěřuje se jí.

Možností setkání toho dne využila Hanka a přivedla sebou nevlastního dědečka, matka prý odmítla přijít. Mezi matkou a druhem došlo ke konfliktu, kdy matka druhu napadla a udeřila do hlavy a druh odešel k svým rodičům. Od té doby je matka už třetí den uzavřená v místnosti doma, rozbíjí různé věci, nechodí do práce a nestará se o děti. Hanka sděluje, že matka vyhrožovala nejmenšímu dítěti, že je vyhodí z okna, protože je to Frantova dcera. Dědeček chce být v událostech stranou, pouze by chtěl chránit svou ženu, která je nyní zatížena péčí o celou domácnost, snaží se získat naším prostřednictvím samostatný byt pro matku. Terapeuti jsou zneklidnění, uvažují o tom, zda nejde u matky o drogy či duševní nemoc. Kontaktem na krizové centrum zjišťují, že v dané situaci, kdy nehrozí bezprostřední nebezpečí, není možné zahájit z jejich strany akci. Dědeček odchází domů s telefonním spojením na RIAPS. Následně naše sociální pracovnice opět kontaktuje OPD a navrhuje řešení krize alespoň krátkodobým umístěním dětí, pracovnice OPD přislíbí návštěvu, nesdílí však znepokojení terapeutů a nevidí nutnost zasahovat.

Zatímco prvkem, který "jistil" zneklidnění v první krizi, byli terapeuti, při druhé krizi zajišťuje zklidnění obvodní sociální péče.

Matka se spontánně zastaví u nás při návštěvě pediatra, v ruce žádanky a nálezy, obraz kompetentní matky. Chce znát náš názor na navázání kontaktu s vlastním otcem Hanky, který začala Hanka vyžadovat. Otec, s nímž se rozvedla pro alkoholismus ve dvou letech Hanky, údajně abstinguje. Matka se nakonec rozhoduje otce navštívit v jeho bydlišti a zjistit zájem z jeho strany.

Uskutečňuje se plánované setkání společně s učitelkou. Toto setkání přináší matce překvapení. Očekávala totiž od učitelky stížnosti na Hanku a zjišťuje, že ji učitelka nevidí jako problematickou žákyni, která potřebuje pomoc při domácí přípravě. Obě ženy se dostávají do interakce, kdy matka přesvědčuje učitelku, že by si Hanka zasloužila horší prospěch, nežli má, protože se dost neučí a paní učitelka přesvědčuje matku, že to tak škole stačí a že je s Hankou vcelku spokojena.

Příště přichází i druh a další děti a matka kritizuje terapeutu, zdá se jí, že v nás má Hanka oporu a proto si příliš tróufá. Mluví o tom, jak Hanka také lže, schovala žákovskou knížku, přitom ji matka nebije, "ještě bych měla potíže", připojí. Jakoby se zrušením tohoto ventilu, byla matka ještě kritičtější a také Hanka ví, jak matku vytočit. Matka hodnotí Hanku jako tvrdohlavou. Zkoumáme tento rys tak, jak jej hodnotí každý z členů rodiny a ukazuje se, že Hanku hodnotí všichni jako nejvíce tvrdohlavou a matku na druhém místě v pořadí. Na odchodu se matka zmíní, že navázala kontakt s Hančiným otcem a Hanka jej začala navštěvovat, a že otec projevil zájem o setkání s námi, zveme jej tedy k příštímu setkání.

Během jara 93 se dvakrát setkáváme s oběma rodiči, kteří spolu zcela neproblémově komunikují. Telefonicky domlouvají potřebné, dokonce byli společně na Matějské pouti i s dalšími matčinými dětmi, otec koupil na matčin návrh Hance k narozeninám zlaté náušnice. Hanka sděluje, že jezdívá s tátou v neděli na chatu k babičce.

Před prázdninami přichází pouze otec, Hanka prý odjela s matkou do Itálie. To dává příležitost pracovat s otcem na pochopení odlišné zkušenosti tohoto vztahu pro Hanku. Vůči otci je Hanka jedináčkem a nemusí řešit situace v kontextu sourozenecké rivality. Tímto vztahem vyrovnává Hanka i svůj handicap vůči ostatním dětem v rodině, teď má i ona svého tátu.

Během podzimních měsíců se setkání s rodinou z důvodů provozu rodiny odkládá a setkáváme se až v lednu 94, jde o jedenácté setkání s rodinou. Hanka je uvolněná, spokojená, matka i dcera se shodují v tom, že je mezi nimi méně konfliktů. Matka totiž přijala zodpovědné zaměstnání a má méně času na učení s Hankou. Štědrý večer strávila Hanka u táty, měli spolu stromeček a později společně s matkou a její kamarádkou šli na půlnoční. Katamnstické sledování po půl roce a po roce ukazuje, že situace v rodině je klidná.

Od zahájení terapie přestává matčino surové ukázkování Hanky. V období po krizi v rodině na konci roku 92 dochází v rodině k dalším změnám. Hanka rozšiřuje svůj okruh posilujících vztahů o paní učitelku a matka dostává v kontaktu s učitelkou u nás možnost přehodnotit svůj pohled na Hanku jako selhávající.

Nečekanou změnou je navázání kontaktu s otcem Hanky, s nímž se matka rozvedla pro alkoholismus a sedm let neexistoval pro ni, ani její dceru. Hanka matčino tabu respektuje, troufne si však jej porušit právě v období terapeutických kontaktů, to je první důležitý krok. Matka se rozhoduje její žádosti o kontakt s otcem vyhovět, a to právě v časové návaznosti na závažnou krizi, kdy dočasně hrubě zanedbává základní péči o děti - a zároveň ví, že my to Hančiným přičiněním víme.

Ovšem, že můžeme mít fantazie o tom, že matčina obava, že bude obviněna ze zanedbávání vytváří kontext vstřícnému chování vůči Hance atd. Můžeme mít i fantazie, co kdyby tehdy při matčině zanedbávání došlo k neštěstí?

Terapeutický kontext není v očích klienta mocensky nikdy neutrální. V případě rodin, kde došlo k přestupku společenské normy je terapeutova moc zasahovat do jeho života podpořena mocí státu - a role terapeuta je tím pro klienta zřetelně ovlivněna.

Jak patřila ke změně v této rodině obava, že terapeuti přispějí k rozpadu rodiny tím, že ji označí za špatnou? Kdy terapeuti v očích klientů nutili a omezovali, kdy podpořovali autonomní vývoj? Jak reflektovali svůj postup sami pro sebe? Nutili, aby v dlouhodobém horizontu vytvořili podmínky k autonomnímu vývoji?

Násilí je vskutku tématem, které navozuje nový diskursivní řád. Řád, který normalizuje souběžnou existenci odlišných odpovědí na obtížné otázky. Jde ovšem i o řád, jenž vybízí hledat v každodennosti odpovědi, s nimiž bychom v horizontu obecnosti nesouhlasili.

Předneseno na Psychologickém dnu "Agresivní dítě v agresivním světě".

V. INFORMACE

S Ivanem Eislerem z Londýna o jeho práci

Dalším hostem Institutu rodinné terapie byl Ivan Eisler, mnozí si vzpomínají na Ivana z doby jeho působení v Praze jednak na dětské psychiatrické klinice v Motole, jednak v PPP Prahy. Od počátku 80. let pracuje Ivan v londýnském Institutu psychiatrie a v Maudsley Hospital, a také učí v londýnském Institutu rodinné terapie; do Prahy přijel tentokrát na pražský kongres o mentální anorexii a přitom se dal získat také pro workshop pro frekventanty a absolventy IRT v Motole dne 6. října 1995.

V Maudsley je speciální oddělení pro anorektičky, které má s užitím rodinné terapie vynikající výsledky (stojí za zmínku, že jejich longitudinální studie u dospívajících anorektiček ukázala nejstabilnější výsledky právě u skupiny, kde užili rodinné terapie). Stejně zajímavé jsou i nové Ivanovy zkušenosti z oddělení pro ženy s poporodní depresí; málokterý problém dává možnost uvažovat o interakci biologického a sociálního působení.

Kdo sleduje anglofonní publikace o mentální anorexii ví, že Ivan patří k elitní skupině; bylo milé, že měl trénu, protože už dlouho neučil česky. Sice to nebylo znát, ale doufáme, že bude brzy u nás další příležitost.

Š. Gjuričová

ZS-RIAPS PRAHA přijme na celý úvazek psychoterapeuticky orientovaného psychiatra (muže nebo ženu) na místo koordinátora lůžkového oddělení a zástupce vedoucího pro tým prvního kontaktu. Bližší informace tel. 27 28 47, Praha 3, Chelčického 39.

VI. MÍSTO ZÁVĚRU

Jaký sen měla holčička ze 4. A v Lounech

Mě se zdálo, že naše město Louny je hrozně krásné město. A já v něm žiji jako malá bohatá holka. Ale já jsem nebyla bohatá tím, že bych měla hodně peněz, to vlastně taky, ale jak jsou postižení a těžce nemocní a já pořád přispívám a těch lidí, kteří jsou nemocní dost a dost ubývá. A já jsme bohatá tím, že jim mohu pomáhat. Teď jak je válka v Jugoslávii a oni potřebují 5 miliónů, tak já jim přispěla velkou částkou peněz a já jsme byla hrozně ráda že sem to mohla udělat, protože už nebude u nich bída. Jednou měli být vánoce a já jsem šla venku ve sněhu úplně sama, zabalená v teplém kožichu a najednou vidím jak na kraji chodníku stojí dvě malé holčičky a je jim zima, oni na sobě nemají nic teplého a také měli hlad. Oni neměli žádné příbuzné. Já jsme jim půjčila kožich a zavedla je k nám domů do tepla. Tam jsme jim dali pořádně najíst a já (zatím co oni jedli) jsem balila do papírů moje panenky a pokládala je pod náš vánoční stromeček. A když pak tatínek zazvonil zvonečkem všichni rychle běželi ke stromečku, jenom ty děvčátka seděla u stolu, já je však taky pozvala. Oni začali rozbalovat dárky a všechno se jim hrozně líbilo. A takhle se začalo chovat víc a víc lidí a takhle vskvétala celá Země a už nebyl svět chudý, už nebylo jediného chudého člověka, starého nebo mladého. A vtom jsme se probudila, můj sen se mi líbil a přála jsme si aby se mi vyplnilo, jenom bych nemusela být tím slavným dítětem.

LN 8. 1. 94

